

آشنایی با

نظام جمهوری اسلامی ایران

۱۰۲/۶

پژوهشکده تحقیقات اسلامی
نمایندگی ولی فقیه در سپاه

نمایندگی ولی فقیه در سپاه

نام کتاب: آشنایی با نظام جمهوری اسلامی ایران   کد: ۱۰۲/۶

تهیه کننده: پژوهشکده تحقیقات اسلامی

نویسنده: مهدی نظریور

ناشر: معاونت تربیت و آموزش عقیدتی سیاسی نمایندگی ولی فقیه در سپاه

حروفچینی و صفحه‌آرایی: پژوهشکده تحقیقات اسلامی

چاپ: مرکز چاپ نمایندگی ولی فقیه در سپاه

تاریخ انتشار: پاییز ۱۳۹۰

شمارگان: ۱۰۰۰

فهرست مطالب

۱۹.....	۳. تابع ایران.....	۶.....	پیشگفتار.....
۱۹.....	۴. مدیر و مدبّر.....	۸.....	مقدمه.....
۱۹.....	۵. دارای حسن سابقه و امانتدار.....		
۲۰.....	۶. مؤمن و معتقد به مبانی نظام جمهوری اسلامی ایران.....		درس اوّل: رهبری در نظام اسلامی
۲۰.....	اصول انتخابات ریاست جمهوری.....	۹.....	اهمیت رهبری.....
۲۰.....	۱. اصل نظارت شوراى نگهبان (نظارت استصوابی).....	۱۰.....	شرایط و صفات رهبر.....
۲۰.....	۲. اصل انتخاب رئیس جمهور با رأی مستقیم و مخفی مردم.....	۱۲.....	چگونگی گزینش و عزل رهبر.....
۲۱.....	۳. اصل برگزاری انتخابات پیش از دوره قبلی.....		درس دوم: وظایف و اختیارات رهبر
۲۱.....	۴. اصل تعدّد نامزدهای ریاست جمهوری.....	۱۵.....	وظایف و اختیارات رهبر نسبت به کلّ نظام.....
۲۱.....	۵. اصل انتخاب رئیس جمهور با اکثریت مطلق آرا.....	۱۵.....	وظایف و اختیارات رهبر نسبت به قوای سه گانه.....
۲۲.....	۶. اصول مربوط به چگونگی آغاز و پایان دوره ریاست جمهوری.....	۱۵.....	۱. قوه مجریه.....
۲۲.....	وظایف و اختیارات رئیس جمهور.....	۱۶.....	۲. قوه مقننه.....
۲۳.....	۱. اجرای قانون اساسی و ریاست قوه مجریه.....	۱۶.....	۳. قوه قضائیه.....
۲۳.....	۲. ریاست هیأت وزیران.....	۱۶.....	وظایف و اختیارات رهبر در دیگر سازمان ها و نهادها.....
۲۳.....	۳. امضای مصوبات مجلس و نتیجه همه پرسی.....		درس سوّم: رئیس جمهور
		۱۸.....	شرایط نامزدی ریاست جمهوری.....
		۱۸.....	۱. رجل مذهبی و سیاسی.....
		۱۹.....	۲. ایرانی الاصل.....

۴ آشنایی با نظام جمهوری اسلامی ایران

- ۴ - عالی‌ترین مقام رسمی نظام در خارج از کشور و روابط بین‌الملل ۲۴
- همکاران رئیس‌جمهور ۲۴
- ۵ - سازمان بازرسی کل کشور ۴۲
- ۶ - دادگاهها ۴۲

درس هفتم: حقوق و آزادی‌های اساسی مردم

در قانون اساسی

- ۱ - حقوق و آزادی‌های فردی (شخصی) ۴۴
- ۱ - ۱ - مصونیت از تعرض ۴۴
- ۱ - ۲ - مصونیت از تبعید ۴۴
- ۱ - ۳ - مصونیت از شکنجه ۴۵
- ۱ - ۴ - مصونیت از هتک حرمت ۴۵
- ۱ - ۵ - مصونیت از توقیف غیر قانونی ۴۵
- ۱ - ۶ - مصونیت از افشای امور خصوصی ۴۵
- ۲ - حقوق و آزادی‌های مدنی (اجتماعی) ۴۵
- ۱ - ۲ - آزادی و حق داشتن شغل مناسب ۴۵
- ۲ - ۲ - آزادی و حق داشتن مسکن ۴۶
- ۲ - ۳ - حق برخورداری از آموزش و پرورش و تربیت بدنی رایگان ۴۶
- ۲ - ۴ - حق برخورداری از تأمین اجتماعی ۴۶
- ۲ - ۵ - آزادی و حق برخورداری از کسب و کار و مالکیت مشروع ۴۷
- ۳ - حقوق و آزادی‌های قضائی ۴۷
- ۱ - ۳ - حق دادخواهی ۴۷
- ۲ - ۳ - حق انتخاب وکیل ۴۸
- ۳ - ۳ - اصل برائت ۴۸
- ۳ - ۴ - اصل مستند بودن حکم قاضی ۴۸
- ۳ - ۵ - اصل جرم شناخته شدن عمل از نظر قانون ۴۸
- ۳ - ۶ - اصل عطف به ما سبق نشدن قوانین ۴۸
- ۳ - ۷ - اصل علنی بودن محاکمات ۴۹
- ۴ - آزادی‌های اساسی مردم ۴۹
- ۱ - ۴ - آزادی فردی ۴۹

درس چهارم: مجلس شورای اسلامی

- چگونگی افتتاح مجلس شورای اسلامی ۲۶
- ساختار درونی مجلس شورای اسلامی ۲۷
- الف - هیأت رئیسه ۲۷
- ب - کمیسیون‌ها ۲۸
- ج - جلسات عمومی مجلس شورای اسلامی ۲۹
- نماینده ۲۹
- آزادی اظهار و نظر و رأی ۳۰
- وظایف و اختیارات مجلس شورای اسلامی ۳۱
- ۱ - وضع و تفسیر قوانین عادی ۳۱
- ۲ - نظارت و ارزیابی ۳۱
- ۳ - نظارت استصوابی ۳۲

درس پنجم: شورای نگهبان

- شرایط و چگونگی انتخاب اعضا ۳۴
- وظایف و اختیارات شورای نگهبان ۳۵
- ۱ - نظارت بر قوانین و مقررات ۳۵
- ۲ - تفسیر قانون اساسی ۳۷
- ۳ - نظارت بر انتخابات و همه‌پرسی‌ها ۳۷

درس ششم: قوه قضائیه

- وظایف قوه قضائیه ۳۹
- سازمان و تشکیلات قوه قضائیه ۴۰
- ۱ - رئیس قوه قضائیه ۴۰
- ۲ - وزارت دادگستری ۴۰
- ۳ - دیوان عالی کشور ۴۱
- ۴ - دیوان عدالت اداری ۴۲

فهرست مطالب ۵

۵۲.....	۲- ۱- ولایت فقیه
۵۲.....	۳- ۱- شورای نگهبان
۵۲.....	۴- ۱- اهداف نظام جمهوری اسلامی ایران
۵۳.....	۲- مردمی بودن نظام
۵۳.....	۱- ۲- همه‌پرسی نظام جمهوری اسلامی ایران
۵۴.....	۲- ۲- خبرگان بررسی نهایی قانون اساسی
۵۴.....	۳- ۲- همه‌پرسی تصویب قانون اساسی
۵۴.....	۴- ۲- نقش مردم در انتخاب مسئولان نظام
۵۶.....	فهرست منابع

۴۹.....	۲- ۴- آزادی فکر و عقیده
۵۰.....	۳- ۴- آزادی مطبوعات
۵۰.....	۴- ۴- آزادی احزاب و گروه‌های سیاسی
۵۰.....	۵- ۴- آزادی تشکیل اجتماعات و راهپیمایی‌ها

درس هشتم: مردم‌سالاری دینی

در جمهوری اسلامی ایران

۵۱.....	۱- اسلامی بودن نظام جمهوری اسلامی ایران
۵۱.....	۱- ۱- اسلامی بودن حکومت

پیشگفتار

تعلیم و تربیت دینی و انقلابی کارکنان سپاه در جهت تقویت و ارتقای معرفت، ایمان و توانمندسازی و توسعه دانش و بینش آنان رسالتی است بس بزرگ که برعهده معاونت تربیت و آموزش عقیدتی سیاسی نهاده شده است.

تحقق عمده این مأموریت خطیر در پرتو نظام آموزش کارآمد و بالنده امکان پذیر می شود تا زمینه ارتقای روحی و معنوی و تقویت دانش، بینش و منش اسلامی کارکنان سپاه را فراهم آورد و پاسدارانی مؤمن، بصیر، شجاع و آگاه تربیت کند که از ایمان و معنویت، معرفت دینی و بصیرت انقلابی لازم برخوردار باشند.

چنانکه مقام معظم رهبری فرموده اند:

مسئله آموزش در همه جا مهم است ولی در سپاه از اهمیت مضاعفی برخوردار است. اگر در سپاه پاسداران آموزشهای قوی در مسایل عقیدتی سیاسی وجود نداشته باشد دیگر سپاه رابه عنوان بازوی توانای انقلاب اسلامی نمی توان مطرح ساخت حرکت سپاه یک حرکت مستمر است و اگر قرار باشد این حرکت باقی بماند افراد سپاه باید آموزش دیده باشند و کسانی که این مهم رابه عهده دارند شما هستید.^۱

با توجه به اجرای «نظام تربیت و آموزش عقیدتی سیاسی سپاه» از سالیان اولیه تأسیس این نهاد انقلابی و ضرورت بازنگری و بهینه سازی آن در چارچوب تدابیر فرمانده معظم کل قوا حضرت آیه الله العظمی خامنه ای (مد ظله العالی) و براساس راهبردهای تحول و تعالی سپاه، نظام

---

۱. روزنامه جمهوری اسلامی، ۵/ ۳/ ۱۳۶۳.

تربیت و آموزش مورد بازبینی و تجدید نظر قرار گرفت. نظام جدید گرچه به امر خطیر آموزش و تقویت دانش عقیدتی سیاسی پاسداران توجه کافی مبذول شده است اما رویکرد اصلی آن تربیت محوری و معنویت‌افزایی بوده و سرفصلهای آموزشی آن نیز بر این اساس تنظیم شده است. یکی از دوره‌های مهم آموزشی که در نظام جدید مورد توجه قرار گرفته است آموزشهای طولی پاسداران، بسیجیان و سربازان است که به معرفت‌افزایی نسبت به معارف پایه‌ای اسلام و مباحث بنیادی با رویکرد تربیتی می‌پردازد.

هم‌اکنون کلیه دوره‌های آموزشی سپاه در حال بازنگری و بازبینی است و طبیعی است که در تدوین موضوعات و سرفصلهای آموزشی، ارزشیابی، بازخوردگیری، و در نهایت اصلاح یا تغییر سرفصلهای آموزشی امری اجتناب‌ناپذیر خواهد بود. کتاب حاضر تا قبل از بازنگری و تدوین متون جدید در دوره‌های طولی سپاه تدریس می‌شود.

مسئولیت تهیه و تدوین متون آموزشی مورد نیاز نمایندگی ولی فقیه در سپاه به عهده پژوهشکده تحقیقات اسلامی است. این متون با توجه به سطح معلومات، نیازها و تخصص نیروهای آموزشی، در گروههای تحقیقاتی پژوهشکده تدوین و پس از طی مراحل اعتباربخشی محتوایی و شکلی به تأیید نماینده ولی فقیه در سپاه و یا نماینده ایشان می‌رسد.

پیشنهادهای و تجربیات مربیان ارجمند و متریان گرامی، در رفع کاستی‌های متون آموزشی راهگشا و مشوق ما در رفع کاستی‌های متون آموزشی خواهد بود.

معاونت تربیت و آموزش عقیدتی سیاسی

نمایندگی ولی فقیه در سپاه

مقدمه

نظام جمهوری اسلامی ایران که پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ ه. ش پدید آمد، مانند هر نظام دیگری دارای ساختار سیاسی ویژه خود است. آشنایی با نظام جمهوری اسلامی ایران، ارکان، نهادها و قوای حاکم بر آن، حدود اختیارات و وظایف هر یک از آنها و چگونگی روابط آنها با یکدیگر، از وظایف هر شهروند ایرانی است. هر یک از افراد تابع دولت جمهوری اسلامی ایران، باید بدانند نظامی که بر آنان حاکم است، چگونه شکل می‌گیرد، سلسله مراتب قدرت در آن چگونه است و افراد چه سهمی در آن دارند و وظایف هر یک از نهادها و سازمان‌ها چیست؟

لازمه آشنایی با هر نظام سیاسی، آشنایی با قانون اساسی آن است؛ چرا که قانون اساسی بهترین شناسنامه و گویاترین سند شناسایی هر نظام سیاسی و در بردارنده هدف‌ها، آرمان‌ها، اصول و ارزش‌های حاکم بر جامعه است. از این رو، رشته‌ای با عنوان حقوق اساسی پدید آمده است که در زیر مجموعه حقوق عمومی داخلی جای دارد. کتاب حاضر بر خلاف کتاب‌های حقوق اساسی که بر اساس فصول قانون اساسی تنظیم شده‌اند، مطابق با سلسله مراتب قدرت تدوین شده است. مزیت این روش آن است که متریان علاوه بر آشنایی با ساختار نظام، با جایگاه عمودی و افقی ارکان نظام نیز آشنا می‌شوند.

پژوهشکده تحقیقات اسلامی

درس اول

رهبری در نظام اسلامی

اهمیت رهبری

موضوع رهبری و هدایت جامعه، در طول تاریخ حیات انسانی همواره یک امر مهم سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و تربیتی بوده است؛ زیرا رهبران سهمی تعیین‌کننده در رشد یا انحطاط جامعه‌ها و ملت‌ها دارند. اهمیت رهبری در جامعه از آن جهت است که زندگی اجتماعی و ویژگی‌هایش ایجاب می‌کند فرد یا افرادی برای سامان دادن به امور مشترک میان انسان‌ها در جامعه به رهبری و هدایت آنان همت گمارند و برای جلوگیری از هرج و مرج و بی‌نظمی، برنامه‌ریزی کنند و آن را به اجرا درآورند.

این موضوع، ویژه جامعه خاصی نیست، بلکه قوانین اساسی در بیشتر کشورهای دنیا، که با نظام دموکراسی اداره می‌شوند، به گونه‌ای تدوین یافته که یک فرد نسبت به دیگران دارای اختیارات و مسؤولیت‌های بیشتری است؛ خواه عنوان پادشاه داشته باشد یا رئیس جمهور، یا صدراعظم و یا نخست وزیر.

اسلام به عنوان دین کامل و جامع، که برای تمام نسل‌ها و در همه زمان‌ها و مکان‌ها، عرضه شده است، به رهبری و هدایت جامعه توجهی ویژه دارد. پیامبر اسلام ﷺ پس از هجرت به مدینه و فراهم ساختن زمینه‌های حکومت و گرفتن بیعت از قبیله‌های مدینه و انعقاد پیمان برادری میان مهاجران و انصار، نخستین حکومت اسلامی را بنا نهاد و خود، زمامش را بر عهده گرفت. در آن هنگام، مساجد، محل تجمع مسلمانان برای حل و فصل امور عبادی، اجتماعی و سیاسی شد. بدین ترتیب، رهبری و زمامداری جامعه در مفهوم گسترده‌اش از همان هنگام در اجتماع مسلمانان شکل گرفت.

در باور شیعه، پس از پیامبر ﷺ، امامان معصوم ﷺ از سوی خداوند افزون بر هدایت دینی و معنوی مردم مسؤولیت رهبری سیاسی جامعه اسلامی را نیز بر عهده داشته‌اند. در زمان غیبت دوازدهمین امام معصوم ﷺ نیز گرچه شخص معینی برای ریاست حکومت تعیین نشده است، ولی با توجه به آیات قرآن و روایات معصومین ﷺ درباره ملاک‌های حاکم و زمامدار سیاسی، مشخص می‌شود که رهبری جامعه بر عهده فقیهان و کارشناسان دینی است؛ چراکه از آنان به‌عنوان جانشینان پیامبر ﷺ، امینان رسولان، دژهای اسلام، حاکمان مردم و وارثان پیامبران، یاد شده است. این روایات، بر حاکمیت الهی فقیه و لزوم گردن نهادن مردم به این گونه ولایت و رهبری تصریح دارند.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۵۸ ه. ش تدوین و به تأیید مردم رسید. این قانون از اجتهاد فقیهان جامع‌الشرایط بر اساس کتاب و سنت معصومین ﷺ به عنوان یکی از پایه‌های نظام جمهوری اسلامی ایران،^۱ یاد کرده و ولایت امر و امامت امت در زمان غیبت حضرت ولی عصر (عج) را بر عهده فقیه عادل با تقوا، آگاه به زمان، شجاع، مدیر و مدبر نهاد است.^۲ بر این اساس، در نظام جمهوری اسلامی ایران، ولایت فقیه با اختیارات و ویژگی‌های خود در رأس هرم قدرت جای دارد.

شرایط و صفات رهبر

رهبر در قانون اساسی وظایف و اختیارات گسترده‌ای دارد و در واقع عالی‌ترین مقام رسمی کشور است که قوای سه‌گانه، نیروهای مسلح و بسیاری از نهادها و سازمان‌های دولتی تحت نظارت مستقیم و غیر مستقیم اویند. از این رو باید مشخص شود که در قانون اساسی، قانونگذار چه شرایط و ویژگی‌هایی برای او در نظر گرفته است. در اصل پنجم قانون اساسی آمده است:

در زمان غیبت حضرت ولی عصر - عَجَّلَ اللَّهُ تَعَالَى فَرَجَهُ - در جمهوری اسلامی ایران ولایت امر و امامت امت بر عهده فقیه عادل و با تقوا، آگاه به زمان، شجاع، مدیر و مدبر است که طبق اصل یکصد و هفتم، عهده‌دار آن می‌گردد.

در اصل ۱۰۹، که درباره شرایط و صفات رهبر است، به سه شرط مهم اشاره شده است:

۱- صلاحیت علمی لازم برای افتاء در ابواب مختلف فقه؛^۲ ۲- عدالت و تقوای لازم برای

۱- اصل ۲ بند ۵، قسمت الف.

۲- اصل ۵.

رهبری اُمت اسلام؛ ۳- بینش صحیح سیاسی و اجتماعی، تدبیر، شجاعت، مدیریت و قدرت کافی برای رهبری.

با توجه به دو اصل فوق، رهبری یا ولّی فقیه در نظام جمهوری اسلامی ایران باید دارای شرایط و ویژگی‌های زیر باشد:

۱. **صلاحیت علمی برای افتاء:** یکی از شرایط اساسی رهبر این است که، مجتهد و عالم به احکام و مقررات اسلام باشد تا بتواند احکام الهی را از منابع و ادله شرعی به دست آورد. به عبارت دیگر، رهبر اسلامی، باید از مقام علمی شایسته برخوردار باشد تا بتواند بوسیله قوانین الهی مسائل سیاسی، اجتماعی و... را حل و فصل کند.

۲. **عدالت و تقوا:** عدالت خواهی یکی از خواسته‌های فطری و الهی انسانها است و از این رو، از رهبری جامعه اسلامی انتظاری جز اجرای عدالت نمی‌رود. او باید برای اجرای عدالت، نخست خود عادل باشد. از سوی دیگر، افراد جامعه اسلامی نیز با آگاهی از وجود ملکه عدالت در رهبر، نسبت به اجرای عدالت در جامعه امیدوار و دلگرم می‌شوند.

همچنین رهبر باید دارای ملکه نفسانی باشد که وی را وادار به ترک گناهان و انجام تکالیف الهی کند. به گونه‌ای که در هر حال بر هوای نفس خویش مسلط باشد و جز خدا از هیچ کس دیگر فرمان نگیرد. قانونگذار با گذاردن شرط تقوا برای رهبر به این خصیصه مهم توجه کرده است. البته مراد این نیست که ولی فقیه می‌باید معصوم باشد، بلکه مراد آن است که از تقوا در بالاترین حد ممکن برخوردار باشد.

۳- **بینش سیاسی و اجتماعی:** رهبری وظیفه بسیار خطیری است و مسائل و حوادث ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی می‌طلبد تا رهبر وقایع را درست تحلیل کند و به هنگام نیاز با توجه به مقتضیات زمان و مکان و مصلحت اُمت اسلامی، راه درست را برگزیند. با بینش صحیح سیاسی و اجتماعی است که رهبر می‌تواند جماعات پراکنده مسلمان را گرد آورد و میانشان یگانگی برقرار سازد و از ایمان و اعتقاد آنان برای پیشرفت جامعه اسلامی بهره گیرد و با ارائه تصویری شایسته از جامعه اسلامی، دیگر ملل را به اسلام علاقه‌مند کند.^۱

۴. **تدبیر:** برای انجام امور مهم، تدبیر و آینده‌نگری، بسیار ضروری است و رهبر باید از این ویژگی برخوردار باشد تا بتواند درباره آینده جامعه اسلامی، برنامه‌ریزی کند و ابتکار عمل را

۱- سید محمد هاشمی، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، (۲ جلد)، ج ۲، ص ۴۷؛ جلال الدین مدنی، حقوق اساسی و نهادهای سیاسی جمهوری اسلامی ایران، ص ۲۵۵.

در دست گیرد. تجربیات شخصی و مطالعات تاریخی و تحلیل درست از حوادث می تواند به آینده‌نگری رهبر کمک کند.^۱

۵. **مدیریت:** لازمه انجام هر مسئولیتی برخورداری از توانایی متناسب با آن مسئولیت است. قانون اساسی، رهبر را ناظر بر سه قوه کشور شناخته و آنها را زیر نظر وی قرار داده است. بنابراین، لازمه انجام و اداره این امور مهم، بهره‌مند بودن از قدرت و توانایی مدیریت است. به عبارت دیگر، فزونی قلمرو نظارت و مسئولیت رهبر، فزونی کمی و کیفی مدیریت وی را طلب می‌کند.^۲

۶. **قدرت و شجاعت:** قدر مسلم آن است که رهبر برای انجام امور، باید دارای مدیریت کافی باشد، اما مدیریت در صورتی می‌تواند در زمان مقتضی تبدیل به قدرت و اقتدار گردد که صفت شجاعت به آن افزوده شود.^۳ در نظام جمهوری اسلامی ایران، تصمیم‌گیرنده نهایی در بسیاری از مسائل مهم، ولی فقیه است؛ از این رو، او باید از شجاعت لازم برخوردار باشد و بدون ترس و اهامه در لحظات حساس و تاریخی برای هدایت و اداره جامعه اسلامی تصمیم مناسب را بگیرد و بر اجرای آن نظارت کند.

چگونگی گزینش و عزل رهبر

به اعتقاد شیعه، مبنای گزینش رهبر، نص و نصب است. رهبران معصوم علیهم‌السلام از سوی خداوند نصب و تعیین می‌شوند. جانشینان آنان در دوران غیبت نیز از سوی امامان علیهم‌السلام نصب و تعیین می‌گردند. این نصب، یا به طریق خاص است، که نواب خاص نامیده می‌شوند و یا به طریق عام است که آنان را نواب عام می‌گویند. در روش دوم، فرد خاصی به رهبری انتخاب نشده است، بلکه تنها شرایط و ویژگی‌های کلی کسی که شایسته رهبری است، بیان‌گشته است.^۴

بنابراین، هر کس دارای شرایط ولایت باشد در مقام رهبری اقامت اسلامی قرار می‌گیرد. به همین جهت ممکن است فقیهان بسیاری در یک زمان و در نقاط مختلف، شرایط مذکور را داشته باشند و از سوی شارع، حق اعمال ولایت را پیدا کنند. اما اگر چند نفر بخواهند به طور همزمان از این حق استفاده کنند، به ویژه اگر این افراد در تشخیص مصالح مسلمانان اختلاف نظر داشته

۱- مدنی، همان، ص ۲۵۵-۲۵۶.

۲- مرتضی نجفی آسفاد و فرید محسنی، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، ص ۶۸.

۳- همان.

۴- علی رفیعی و دیگران، تشکیلات نظام جمهوری اسلامی ایران، ص ۴۲-۴۳.

باشند، در جامعه اسلامی هرج و مرج پیش خواهد آمد، در حالی که هدف از تشکیل حکومت، ایجاد نظم و جلوگیری از هرج و مرج است.^۱

برای پیش‌گیری از چنین مشکلی، تنظیم‌کنندگان قانون اساسی، تشکیل مجلس خبرگان رهبری و انتخاب رهبر توسط این مجلس را پیش‌بینی کرده‌اند که در اصل ۱۰۷ قانون اساسی به آن اشاره شده است. به موجب این اصل، تعیین رهبر پس از امام خمینی (ره) که از سوی اکثریت قاطع مردم به رهبری شناخته شده بود، بر عهده خبرگان منتخب مردم است. بنابر این اصل، خبرگان منتخب مردم، از میان فقهای واجد شرایط، یکی را به عنوان رهبر برمی‌گزینند و به مردم معرفی می‌کنند. چنین کسی ولی امر مسلمانان است و همه مسؤولیت‌های ناشی از آن را بر عهده خواهد گرفت.

همچنین، طبق اصل ۱۱۱ قانون اساسی، هرگاه رهبر از انجام وظایف قانونی خود ناتوان شود یا فاقد یکی از شرایط مذکور در اصول پنجم و ۱۰۹ گردد یا معلوم شود از آغاز فاقد بعضی از شرایط بوده است از مقام خود برکنار خواهد شد. در صورت عزل رهبر و یا فوت، کناره‌گیری و استعفای او و یا هرگاه به هر دلیلی رهبر توان انجام وظایف خود را از دست دهد، خبرگان رهبری موظف است رهبر جدید را در نخستین فرصت تعیین کند و تا هنگام معرفی رهبر جدید، شورای مرکب از رئیس جمهور، رئیس قوه قضائیه و یکی از فقهای شورای نگهبان به انتخاب مجمع تشخیص مصلحت نظام، تشکیل می‌گردد و برخی از وظایف رهبر را که در اصل ۱۱۱ به آن اشاره شده است، انجام می‌دهد.

درس دوم

وظایف و اختیارات رهبر

با توجه به اینکه رهبری مسئولیتی الهی است و به فقیه واجد شرایط واگذار شده است، دارای تمام مسئولیت‌های کشوری و انقلابی است و هدایت جامعه به سوی کمال و سعادت، همچنین حفظ امنیت و استقلال کشور اسلامی را بر عهده دارد. رهبر برای انجام چنین وظایف خطیری، نیازمند ابزارهای اجرایی است. به همین دلیل، قانونگذار در زمان تدوین قانون اساسی، در اصول مختلف آن به وظایف و اختیارات رهبری اشاره کرده است. در اصل ۵۷ قانون اساسی آمده است:

قوای حاکم در جمهوری اسلامی ایران عبارت‌اند از قوه مقننه، قوه مجریه و قوه قضائیه که زیر نظر ولایت مطلقه امر و امامت امت بر طبق اصول آینده این قانون اعمال می‌گردند. این قوا مستقل از یکدیگرند.

در اصل یادشده، قوای سه گانه و استقلال آنها از یکدیگر، مانند بیشتر کشورهای دنیا، به رسمیت شناخته شده است، دیگر آن که رهبری، فوق قوای سه گانه است و بر آنها اشراف و نظارت دارد. برخی سازمان‌ها و نهادها به گونه‌ای هستند که اگر ریاست آنها به یکی از قوا واگذار گردد، کفه قدرت به سود آن قوه سنگین خواهد شد. در نظام جمهوری اسلامی ایران برای پیشگیری از چنین نقیصه‌ای، نصب و عزل بالاترین مسؤول چنین نهادها و سازمان‌هایی - مانند نیروهای مسلح و صدا و سیما - بر عهده ولی فقیه نهاده شده است. این مزیتی است که در دیگر نظام‌های حکومتی جهان به چشم نمی‌خورد.

اصل ۱۱۰ قانون اساسی، وظایف و اختیارات رهبر را به گونه‌ای دقیق مشخص کرده است. بر اساس این اصل، وظایف و اختیارات رهبر را به طور کلی می‌توان به چند دسته تقسیم کرد که در ادامه بحث بدان اشاره خواهد شد.

وظایف و اختیارات رهبر نسبت به کلّ نظام

اصل ۱۱۰ قانون اساسی، چهار وظیفه مهم در رابطه با کلّ نظام جمهوری اسلامی ایران را بر عهده رهبر گذاشته است:

- ۱- تعیین سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام؛
- ۲- نظارت بر حسن اجرای سیاست‌های کلی نظام؛
- ۳- حلّ اختلاف و تنظیم روابط قوای سه گانه؛
- ۴- حلّ معضلات نظام که از طریق عادی قابل حلّ نیست، از طریق مجمع تشخیص مصلحت نظام؛

وظایف و اختیارات رهبر نسبت به قوای سه گانه

۱. قوه مجریه

قوای نظامی و انتظامی در بیشتر کشورهای دنیا بخشی از قوه مجریه اند و طبق اصل ۱۱۳ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز پس از مقام رهبری، رئیس جمهور بالاترین مقام رسمی کشور است و ریاست قوه مجریه نیز بر عهده اوست. اما در همین اصل یادآوری شده است که رئیس جمهور در بخشی از قوه مجریه، که رهبری آن را به طور مستقیم اداره و هدایت می‌کند، وظیفه و اختیاری ندارد. از جمله این موارد نیروهای نظامی و انتظامی است. پس بر اساس اصل ۱۱۰، ۱۳۰، ۱۳۱ قانون اساسی، اختیارات رهبری در قوه مجریه عبارت‌اند از:

- ۱- فرماندهی کلّ نیروهای مسلّح؛
- ۲- اعلان جنگ و صلح و بسیج نیروها؛
- ۳- نصب و عزل و قبول استعفای فرمانده کلّ و رئیس ستاد مشترک ارتش؛
- ۴- نصب و عزل و قبول استعفای فرمانده کلّ سپاه پاسداران انقلاب اسلامی؛
- ۵- نصب و عزل و قبول استعفای فرماندهان عالی نیروهای نظامی و انتظامی؛
- ۶- امضای حکم ریاست جمهوری پس از انتخاب از طریق رأی مردم؛
- ۷- عزل رئیس جمهور پس از رأی عدم کفایت مجلس شورای اسلامی و یا احراز تخلف ریاست جمهوری از وظایف قانونی خود بر اساس نظر دیوان عالی کشور؛
- ۸- تأیید مصوّبات شورای عالی امنیت ملی؛
- ۹- قبول استعفای رئیس جمهور؛

۱۰- محول کردن مسئولیت‌های رئیس جمهور به معاون اول رئیس جمهوری در شرایط خاص؛ مانند فوت، استعفا، بیماری طولانی رئیس جمهور و مانند آن.

۲. قوه مقننه

اختیارات و وظایف رهبری در قوه مقننه به قرار زیر است:

۱- فرمان اجرای همه پرسى: طبق اصل ۵۹ قانون اساسى، در مسائل بسیار مهم اقتصادى، سیاسى، اجتماعى و فرهنگى ممکن است اعمال قوه مقننه از راه همه پرسى و مراجعه مستقیم به آرای مردم صورت گیرد و درخواست مراجعه به آرای عمومى هم باید به تصویب دو سوم مجموع نمایندگان مجلس برسد. همچنین طبق بند سوم اصل ۱۱۰ قانون اساسى، فرمان همه پرسى جزو وظایف و اختیارات رهبر است. از این دو اصل چنین استنباط مى شود که پس از تصویب دو سوم نمایندگان، همه پرسى در صورتى اجرا مى شود، که فرمان اجرای آن را رهبرى صادر کند.

۲- نصب، عزل و قبول استعفای فقهای شورای نگهبان: طبق اصول ۹۱ و ۹۲ قانون اساسى، انتخاب، عزل و قبول استعفای فقها با مقام رهبرى است.

۳. قوه قضائیه

وظایف و اختیارات رهبر در قوه قضائیه:

۱- نصب، عزل و قبول استعفای عالی ترین مقام قوه قضائیه: بر اساس قسمت ب از بند شش اصل ۱۱۰ قانون اساسى این امر بر عهده رهبرى است. اصل ۱۵۷ قانون اساسى نیز به آن تصریح کرده است.

۲- عفو یا تخفیف مجازات محکومین در حدود موازین اسلامى پس از پیشنهاد رئیس قوه قضائیه.^۱

وظایف و اختیارات رهبر در دیگر سازمان ها و نهادها

افزون بر اختیارات و وظایف رهبر در سیاست‌های کلی نظام و قوای سه گانه، برخی سازمان ها و نهادهای جمهورى اسلامى ایران با دستور رهبر تشکیل مى شوند یا رئیس آنها با فرمان او منصوب مى گردند؛ مانند آنچه در زیر مى آید:

۱- صدا و سیما: بر اساس اصول ۱۷۵ و قسمت ج بند شش اصل ۱۱۰ قانون اساسى، عزل و نصب رئیس سازمان صدا و سیماى جمهورى اسلامى ایران با مقام رهبرى است. البته شورایی

۱- قانون اساسى، اصل ۱۱۰، بند ۱۱.

مرکب از نمایندگان رئیس‌جمهور، قوه قضائیه و مجلس شورای اسلامی (هر کدام دو نفر)، بر این سازمان نظارت خواهند داشت.

۲- مجمع تشخیص مصلحت نظام: مجمع تشخیص مصلحت نظام از ابتدا در قانون اساسی پیش‌بینی نشده بود، اما بعدها به علت بروز اختلافاتی بین مجلس شورای اسلامی و شورای نگهبان امام خمینی (ره) دستور تشکیل چنین نهادی را صادر کردند. در بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ ه. ش. مجمع، وارد قانون اساسی شد. بر اساس اصل ۱۱۲ قانون اساسی، تعیین اعضای ثابت و متغیر این مجمع با مقام رهبری است. همچنین، مقررات مربوط به مجمع توسط خود اعضا تهیه شده و به تصویب و تأیید مقام رهبری می‌رسد.

۳- شورای بازنگری قانون اساسی: یکی از امتیازات هر قانون اساسی این است که نحوه بازنگری در آن مشخص شده باشد تا هر زمان که نیاز به اصلاح و بازنگری داشت، به ترتیب قانون عمل شود. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران که در سال ۱۳۵۸ ه. ش. تصویب و به تأیید مردم رسیده بود، این موضوع پیش‌بینی نشده بود. در بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ ه. ش. ترتیب بازنگری قانون اساسی در اصل ۱۷۷، مشخص شد. بر اساس این اصل، دستور بازنگری و همچنین موارد اصلاح و متمیم قانون اساسی بر عهده مقام رهبری است. علاوه بر آن، مصوبات شورای بازنگری باید به امضای مقام رهبری رسیده و سپس به آرای عمومی گذاشته شود.

افزون بر اینها، بر اساس اصل ۵۷ (اصل ولایت مطلقه فقیه) بسیاری از نهادها و سازمان‌های جمهوری اسلامی که نامشان در قانون نیامده، زیر نظر رهبری اداره می‌شوند و یا این که رهبری از طریق نمایندگان خویش بر آنها نظارت می‌کند؛ مانند بنیاد مستضعفان و جانبازان، کمیته امداد امام خمینی (ره)، بنیاد شهید، نهضت سوادآموزی، دادگاه ویژه روحانیت، ائمه جمعه، سازمان حج و زیارت، سازمان اوقاف و امور خیریه، هیأت‌های واگذاری زمین و ... .

درس سوّم

رئیس جمهور

پس از بازنگری قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۶۸ ه. ش. و حذف مقام نخست‌وزیری، رئیس جمهور دارای اختیارات اجرایی گسترده‌تری گردید. به عبارت دیگر، رئیس جمهور در جایگاه بالاترین مقام اجرایی کشور و دومین مقام رسمی پس از رهبری قرار گرفت. مشکلات قبلی قانونی نیز که میان رئیس جمهور و نخست‌وزیر پیش می‌آمد، از بین رفت و مسؤولیت هیأت دولت به رئیس جمهور واگذار شد.

شرایط نامزدی ریاست جمهوری

رئیس جمهور در نظام جمهوری اسلامی ایران جایگاه حسّاس و مهمّی دارد و از اختیارات اجرایی گسترده‌ای برخوردار است، از این رو قانون برای نامزدی این مقام، شرایط سختی در نظر گرفته است که در اصل ۱۱۵ قانون اساسی به آنها اشاره شده است. بر اساس این اصل، کسانی می‌توانند نامزد ریاست جمهوری شوند که دارای شرایط زیر باشند:

۱. رجل مذهبی و سیاسی

رئیس جمهور یا کسی که می‌خواهد نامزد این مقام شود، اولاً باید از رجال باشد؛ یعنی مرد بودن، نخستین شرط داوطلبان ریاست جمهوری در ایران است.^۱ ثانیاً باید از رجال سیاسی برجسته و صاحب‌نظر و دارای سوابق و خدمات سیاسی یا اجرایی مهمّ بوده، شایستگی خود را برای احراز چنین مقام برجسته‌ای نشان داده باشد. ثالثاً نامزد ریاست جمهوری باید از نظر مذهبی نیز شناخته شده و صاحب تشخیص و ایمان و اراده در اصول اعتقادی اسلام باشد.^۲

۱- هاشمی، همان، ص ۳۶۳.

۲- مدنی، حقوق اساسی و نهادهای سیاسی جمهوری اسلامی ایران، ص ۲۸۸-۲۸۹.

۲. ایرانی‌الاصل

داوطلبان ریاست جمهوری در ایران باید دارای نسب و نژاد ایرانی باشند. همچنین دارای تابعیت اصلی باشند نه تابعیت اکتسابی. به طور مثال، کسی که پدرش از کشور دیگری به ایران آمده باشد و ساکن این کشور شده و حتی تابعیت ایرانی نیز کسب کرده باشد، نمی‌تواند کاندیدای ریاست جمهوری شود.^۱

۳. تابع ایران

تابعیت هر کشوری مبتنی بر وجود شرایط و علقه‌هایی بین شخص و کشور متبوع است. به همین دلیل، قانونگذار در نظام جمهوری اسلامی ایران، علاوه بر ایرانی‌الاصل بودن، شرط تابعیت را نیز برای داوطلبان ریاست جمهوری در نظر گرفته است. علاوه بر این، ممکن است شخصی، تابع ایران باشد ولی در عین حال تابعیت کشور دیگری را نیز کسب کرده باشد و به اصطلاح دو تابعیتی یا دارای تابعیت مضاعف باشد. از آنجاکه چنین فردی با کسب تابعیت دوم به طریقی علقه‌های تابعیت اول را مخدوش و هدف و غرض قانونگذار در ضرورت وجود آن علقه را منتفی کرده است^۲، نمی‌تواند به ریاست جمهوری در ایران انتخاب شود.

۴. مدیر و مدبّر

با توجه به گسترده‌گی امور اداری و اجرایی کشور، کسی می‌تواند داوطلب انجام این کار شود که از توان مدیریتی بالایی برخوردار باشد. افزون بر این، باید از حسن تدبیر و آینده‌نگری نیز بهره‌مند باشد تا بتواند اوضاع و احوال آینده را در تصمیم‌هایش مدنظر قرار دهد.

۵- دارای حسن سابقه و امانتدار

وظایف و اختیارات رئیس جمهور، امانتی است که به مدّت چهار سال مردم آن را به یک شخص واگذار می‌کنند. به همین دلیل داوطلب احراز این مقام باید از نظر حسن سابقه و امانتداری مشهور باشد تا بتواند از امانت مهمّی که به طور موقت به او سپرده می‌شود، به گونه‌ای شایسته نگهداری و نگهداری کند. از این رو، نباید هیچ موضوع مشکوکی از این دو جهت در پیشینه داوطلب موجود باشد.

۱- علی وفادار، حقوق اساسی و تحولات سیاسی، ص ۵۶۰-۵۶۱.

۲- نجفی اسفاد و محسنی، حقوق اساسی و نهادهای سیاسی جمهوری اسلامی ایران، ص ۲۹۳.

۶- مؤمن و معتقد به مبانی نظام جمهوری اسلامی ایران

اصول و مبانی نظام جمهوری اسلامی ایران، قابل تغییر نمی‌باشند. بر اساس بند آخر اصل ۱۷۷ قانون اساسی، اصول و مبانی نظام جمهوری اسلامی ایران شامل اصول مربوط به اسلامی بودن نظام و ابتدای کلیه قوانین و مقررات بر اساس موازین اسلامی و پایه‌های ایمانی و اهداف جمهوری اسلامی ایران و جمهوری بودن حکومت و ولایت امت و نیز اداره امور کشور با اتکاء به آرای عمومی و دین و مذهب رسمی ایران (تشیع) است. پس با توجه به تغییر ناپذیری این اصول، کسی می‌تواند داوطلب ریاست جمهوری در ایران شود که از جنبه‌های نظری و عملی مؤمن و معتقد به آنها باشد.

اصول انتخابات ریاست جمهوری

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصولی را برای تضمین هر چه بهتر و صحیح‌تر برگزار شدن انتخابات ریاست جمهوری، اختصاص داده است. ما از این اصول به اصول انتخابات ریاست جمهوری یاد کرده‌ایم.

۱. اصل نظارت شورای نگهبان (نظارت استصوابی)

شورای نگهبان به طور کلی دو وظیفه مهم در انتخابات ریاست جمهوری بر عهده دارد. اول؛ تأیید صلاحیت داوطلبان ریاست جمهوری از جهت شرایطی که در قانون اساسی پیش‌بینی شده^۱ و در صفحات گذشته بدان اشاره شد. دوم؛ نظارت بر تمامی مراحل انتخابات ریاست جمهوری که بر اساس اصول ۹۹ و ۱۱۸ قانون اساسی انجام می‌شود.

نظارت شورای نگهبان بر انتخابات ریاست جمهوری، مجلس شورای اسلامی و خبرگان رهبری، از نوع نظارت استصوابی است. به این معنا که ناظران این شورا تمامی مراحل انتخابات را زیر نظر می‌گیرند و صحت و عدم صحت اجرای آن را به شورا گزارش می‌دهند. هرگاه شورا به این نتیجه رسید که در هر مرحله از انتخابات در مکانی تخلفاتی صورت گرفته است یا همه انتخابات دچار چنین مشکلی شده است، می‌تواند انتخابات محل تخلف یا همه انتخابات را متوقف و باطل نماید. نظر شورای نگهبان درباره تأیید، توقف و یا ابطال انتخابات قطعی و غیر قابل تجدید نظر است.^۲

۱- قانون اساسی، اصل ۱۱۰، بند ۹.

۲- جلال‌الدین مدنی، حقوق اساسی در جمهوری اسلامی ایران، (۶ جلد)، ج ۵، ص ۱۴۲.

بنابراین، اگر صلاحیت داوطلبان، پیش از انتخابات مورد تأیید اعضای شورای نگهبان قرار نگیرد و یا مراحل انتخابات زیر نظر ناظران شورای نگهبان نباشد، انتخابات خود به خود باطل است.

۲. اصل انتخاب رئیس‌جمهور با رأی مستقیم و مخفی مردم

انتخابات ریاست جمهوری به صورت مستقیم و با رأی مخفی مردم است. بدین معنا که مردم باید به صورت مستقیم پای صندوق‌های رأی حاضر شوند و فرد مورد نظر خود را برگزینند. در نتیجه هیچ مرجعی نمی‌تواند قانونی وضع کند که رئیس‌جمهور به صورت غیر مستقیم و با واسطه، انتخاب گردد. اگر چنین شود، انتخابات خود به خود باطل است. این موضوع به صراحت در اصل ۱۱۴ قانون اساسی آمده است.

۳. اصل برگزاری انتخابات پیش از دوره قبلی

در قانون اساسی در این باره آمده است:

انتخابات رئیس‌جمهور جدید باید حداقل یک ماه پیش از پایان دوره ریاست جمهوری قبلی انجام شده باشد و در فاصله انتخابات رئیس‌جمهور جدید و پایان دوره ریاست جمهوری سابق، رئیس‌جمهوری پیشین وظایف رئیس‌جمهوری را انجام می‌دهد.^۱ با توجه به این اصل، جایگاه ریاست جمهوری هیچ‌گاه نباید خالی باشد و رئیس‌جمهور جدید یک ماه پیش از پایان مدت ریاست جمهوری قبلی انتخاب می‌شود و به محض پایان دوره قبلی و با تنفیذ حکم او به دست رهبر، به طور رسمی مشغول کار گردد.

۴. اصل تعدد نامزدهای ریاست جمهوری

معنای انتخاب این است که مردم، یک نفر را از میان چند نفر انتخاب کنند. قانونگذار برای اینکه به مردم توان انتخاب بدهد، متذکر شده است که چند نفر باید خود را نامزد انتخابات ریاست جمهوری کنند. بنابراین، هرگاه فقط یک نفر داوطلب احراز این مقام گردد، شورای نگهبان نمی‌تواند با انجام چنین انتخاباتی موافقت و بر چنین انتخاباتی نظارت نماید؛ زیرا در این صورت، انتخابات نمی‌تواند صحیح و سالم باشد و مردم نیز توان انتخاب را نخواهند داشت. اصول ۱۱۶، ۱۱۷ و ۱۲۰ قانون اساسی، مبین این حقیقت است.

۵- اصل انتخاب رئیس جمهور با اکثریت مطلق آرا

هر چند قانون اساسی، چگونگی برگزاری انتخابات را به قانون عادی واگذار کرده، اما برخی موارد را خود مشخص نموده است که از جمله آنها انتخاب رئیس جمهور با اکثریت مطلق آرا است. بدین معنا که مجموع نصف به علاوه یک نفر از شرکت کنندگان باید به یکی از نامزدها رأی دهند. ولی هرگاه در مرحله اول هیچ یک از داوطلبان نتوانند چنین اکثریتی را به دست آورند، انتخابات به مرحله دوم کشیده می شود. البته تنها دو نفری که در دور اول رأی بیشتری آورده اند به مرحله دوم راه می یابند و مردم از میان آنان یک نفر را برمیگزینند. این موضوع در اصل ۱۱۷ قانون اساسی به صراحت آمده است.

۶- اصول مربوط به چگونگی آغاز و پایان دوره ریاست جمهوری

به موجب بند ۹ اصل ۱۱۰ قانون اساسی، امضای حکم ریاست جمهوری پس از انتخاب مردم، با مقام رهبری است و به موجب اصل ۱۱۴ قانون اساسی، مدت ریاست جمهوری چهار سال است که پس از تنفیذ اعتبارنامه وی توسط مقام رهبری آغاز می شود.^۱ همچنین، بر اساس اصل ۱۲۰ قانون اساسی، رئیس جمهور منتخب مردم پس از تنفیذ حکم او به وسیله رهبری باید در مجلس شورای اسلامی، با حضور رئیس قوه قضائیه و اعضای شورای نگهبان، سوگند یاد کند.

گفتنی است که بر اساس اصل ۱۱۴ قانون اساسی هر کس تنها دوبار به صورت پی در پی می تواند رئیس جمهور شود، ولی در باره انتخاب همان شخص به صورت غیر متوالی و با فاصله، قانون اساسی اشاره ای ندارد و بی اشکال است.

پایان دوره ریاست جمهوری می تواند به شکل های گوناگونی باشد که در قانون پیش بینی شده است. مانند پایان دوره چهار ساله، فوت رئیس جمهور، استعفا که باید طبق اصل ۱۳۰ قانون اساسی از سوی رهبری پذیرفته شود و غیبت یا بیماری که بیش از دو ماه به طول انجامد.^۲ عزل رئیس جمهوری از اختیارات رهبری است که به دو صورت انجام می پذیرد: اول پس از رأی عدم کفایت سیاسی دوسوم نمایندگان مجلس شورای اسلامی، و دوم بعد از رأی دیوان عالی کشور به تخلف وی از قانون.

۱- هر چند به آغاز رسمی کار رئیس جمهور در قانون اساسی اشاره نشده است ولی ماده یک قانون انتخابات رئیس جمهوری، آغاز رسمی کار وی را پس از تنفیذ رهبری می داند.

۲- قانون اساسی، اصل ۱۳۱.

وظایف و اختیارات رئیس جمهور

محتوای سوگند ریاست جمهوری که شخص رئیس جمهور پس از انتخاب مردم و تنفیذ رهبر یاد می‌کند، بیان‌کننده سهم حساس و مهم وی در پاسداری از قانون اساسی، حفظ نظام، دین و میهن، تضمین حقوق و آزادی‌های مردم و حراست از استقلال کشور است. این تکالیف مهم، مستلزم اختیارات لازم است که رئیس جمهور بدان‌ها نیازمند است. بر همین اساس، تدوین‌کنندگان، به ویژه پس از بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ ه. ش. اختیاراتی گسترده به رئیس جمهور واگذار کرده‌اند که در اینجا به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود:

۱- اجرای قانون اساسی و ریاست قوه مجریه

قانون اساسی در این باره به صراحت بیان کرده است:

پس از مقام رهبری، رئیس جمهور عالی‌ترین مقام رسمی کشور است و مسؤولیت اجرای قانون اساسی و ریاست قوه مجریه را جز در اموری که مستقیماً به رهبری مربوط می‌شود، بر عهده دارد.^۱

به دلیل همین مسؤولیت سنگین است که قانون اساسی در امور اجرایی قدرتی بسیار به او داده و پس از مقام رهبری او را عالی‌ترین مقام رسمی کشور معرفی کرده است.

۲- ریاست هیأت وزیران

این مسؤولیت نیز بر اساس اصل ۱۳۴ قانون اساسی بر عهده رئیس جمهور نهاده شده است: ریاست هیأت وزیران با رئیس جمهور است که بر کار وزیران نظارت دارد و با اتخاذ تدابیر لازم به هماهنگ ساختن تصمیم‌های وزیران و هیأت دولت می‌پردازد و با همکاری وزیران، برنامه و خط مشی دولت را تعیین و قوانین را اجرا می‌کند. بر همین اساس، رئیس جمهور پس از تنفیذ و سوگند، اعضای هیأت دولت خود را به مجلس معرفی می‌کند و پس از رأی اعتماد مجلس، کابینه تشکیل می‌شود. رئیس جمهور در برابر مجلس، مسؤول اقدامات هیأت وزیران است و عزل و زرا نیز در اختیار او است.

۳- امضای مصوبات مجلس و نتیجه همه‌پرسی

طبق اصل ۱۲۳ قانون اساسی، رئیس جمهور موظف است مصوبات مجلس شورای اسلامی یا

۱- اصل ۱۱۳.

نتیجه همه پرسی را که پس از طی مراحل قانونی به وی ابلاغ شده است، امضا کند و برای اجرا در اختیار مسئولان و مجریان مربوط قرار دهد.

۴ - عالی‌ترین مقام رسمی نظام در خارج از کشور و روابط بین‌الملل

امضای تمام عهدنامه‌ها، مقاوله نامه‌ها، موافقت‌نامه‌ها و قراردادهای دولت ایران با دیگر دولت‌ها پس از تصویب مجلس بر عهده رئیس جمهور یا نماینده قانونی وی نهاده شده است.^۱ همچنین، انتصاب سفیران ایران در خارج از کشور با پیشنهاد وزیر خارجه و تصویب رئیس جمهور صورت می‌گیرد و امضای استوارنامه سفیران ایران و پذیرش استوارنامه سفیران کشورهای دیگر در ایران نیز از وظایف و اختیارات رئیس جمهور است. علاوه بر موارد مذکور، رئیس جمهور دارای وظایف و اختیارات دیگری نیز هست که عبارت‌اند از: مسئولیت مستقیم سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، اعطای نشان‌های دولتی، عضویت در شورای موقت رهبری، ریاست شورای عالی امنیت ملی، ریاست شورای عالی انقلاب فرهنگی، مسئول تشکیل شورای بازنگری در قانون اساسی به دستور رهبری، تعیین دو نماینده در شورای نظارت بر صدا و سیما و ... .

همکاران رئیس جمهور

با توجه به وظایف و اختیارات گسترده رئیس جمهور، که در قانون اساسی پیش‌بینی شده است، بی‌گمان او به تنهایی توان انجام همه وظایف خویش را ندارد و به همکارانی در زمینه‌های مختلف نیازمند است که عبارتند از:

۱- وزیران: مهم‌ترین گروه همکاران رئیس جمهور، وزیران هستند که در رأس وزارتخانه‌ها جای می‌گیرند و مجموع آنها هیأت دولت را تشکیل می‌دهند.

۲- معاونان: دومین گروه همکاران رئیس جمهور، معاونان او هستند. بر اساس اصل ۱۲۴ قانون اساسی، رئیس جمهور می‌تواند برای انجام وظایف قانونی خود، معاونانی برگزیند و معاون اول با موافقت او، اداره هیأت دولت و مسئولیت هماهنگی دیگر معاونت‌ها را بر عهده خواهد داشت.

۱- قانون اساسی، اصل ۱۲۵.

۳ - مشاوران: سوّمین گروه همکاران رئیس جمهور، مشاوران او هستند. بر اساس اصل ۷۰ قانون اساسی، رئیس جمهور می تواند یک یا چند مشاور برگزیند و در امور مورد نیاز، از مشورت آنان سود جوید. مشاوران رئیس جمهور ممکن است تصدّی کاری را نیز به عهده داشته باشند و یا تنها مشاور باشند.

۴ - نمایندگان ویژه: چهارمین گروه از همکاران رئیس جمهور، نماینده یا نمایندگان ویژه هستند. بر اساس اصل ۱۲۷ قانون اساسی، افزون بر وزیران، معاونان و مشاوران، رئیس جمهور می تواند در امور خاصّ و با تصویب هیأت وزیران نماینده یا نمایندگانی ویژه با اختیارات مشخص تعیین کند. تصمیم های این گونه افراد در حکم تصمیم های رئیس جمهور و هیأت وزیران است. لازم به ذکر است که معاونان، مشاوران و نمایندگان ویژه رئیس جمهور، به طور فردی هیچ گونه مسئولیتی در برابر مجلس ندارند.

درس چهارم مجلس شورای اسلامی

مجلس شورای اسلامی مهم‌ترین و اصلی‌ترین رکن قانونگذاری و نظارت در نظام جمهوری اسلامی ایران است که نمایندگان به صورت مستقیم و با رأی مخفی مردم انتخاب می‌شوند. دوره نمایندگی مجلس شورای اسلامی چهار سال و دوره نمایندگی نمایندگان نیز همزمان با دوره مجلس شورای اسلامی است. پس اگر نماینده‌ای از طریق انتخابات میان دوره‌ای به نمایندگی انتخاب شود، مدت نمایندگی او محدود به پایان دوره مجلس خواهد بود.

مجلس شورای اسلامی تعطیل‌بردار نیست و به همین منظور، انتخابات هر دوره باید پیش از پایان دوره قبل برگزار شود به طوری که کشور در هیچ زمانی بدون مجلس نباشد.^۱ بنابراین، هیچ عاملی نمی‌تواند مانع انتخابات و تشکیل مجلس گردد، مگر جنگ و اشغال نظامی کشور که در این صورت با پیشنهاد رئیس جمهور و تصویب $\frac{۲}{۳}$ نمایندگان و تأیید شورای نگهبان، انتخابات مناطق اشغال شده یا تمام کشور برای مدت معینی متوقف می‌شود. در این صورت، مجلس سابق به کار خود ادامه خواهد داد.^۲

چگونگی افتتاح مجلس شورای اسلامی

بر اساس قانون اساسی، جلسات مجلس شورای اسلامی با حضور $\frac{۲}{۳}$ نمایندگان رسمیت می‌یابد. بنابراین با انتخاب حداقل این تعداد از نمایندگان مجلس می‌تواند کار خویش را شروع کند. نمایندگان حاضر در نخستین جلسه مجلس، که به وسیله هیأت رئیسه ستی اداره می‌شود، باید در برابر قرآن مجید سوگند یاد کنند که پاسدار حریم اسلام و نگهبان دستاوردهای انقلاب اسلامی

۲- قانون اساسی، اصل ۶۸.

۱- قانون اساسی، اصل ۶۳.

و مبانی نظام جمهوری اسلامی باشند. البته، نمایندگان اقلیت‌های مذهبی، این سوگند را با ذکر کتاب آسمانی خود یاد می‌کنند.^۱

ساختار درونی مجلس شورای اسلامی

الف - هیأت رئیسه

براساس اصول قانون اساسی، ترتیب انتخاب رئیس و هیأت رئیسه مجلس و شمار کمیسیون‌ها و دوره آنها و دیگر امور مجلس به وسیله آیین‌نامه داخلی مجلس که به تصویب نمایندگان می‌رسد، مشخص می‌گردد.^۲

آیین‌نامه، بر اساس ماده‌های ۲ و ۳، سه نوع هیأت رئیسه پیش‌بینی کرده است که عبارت‌اند از:

۱- هیأت رئیسه سنی: پس از تشکیل و افتتاح مجلس شورای اسلامی و قبل از اقدام به هر کاری، نخست دو تن از مفسرین نمایندگان بر اساس شناسنامه، به عنوان رئیس و نایب رئیس و دو نفر از جوان‌ترین نمایندگان حاضر به عنوان منشی معین می‌شوند و در جایگاه هیأت رئیسه قرار می‌گیرند. وظایف هیأت رئیسه سنی عبارت است از: اداره جلسه افتتاحیه، انجام مراسم سوگند و برگزاری انتخاب هیأت رئیسه موقت.^۳

۲- هیأت رئیسه موقت: اعضای هیأت رئیسه موقت دوازده نفرند که شامل یک رئیس، دو نایب رئیس، سه کارپرداز و شش منشی می‌شود این هیئت با رأی مخفی و با اکثریت نسبی و در جلسه علنی از میان نمایندگان انتخاب می‌شوند.^۴ دو وظیفه عمده هیأت رئیسه موقت، تصویب اعتبارنامه نمایندگان منتخب و انتخابات هیأت رئیسه دائم مجلس است؛ بدین گونه که پس از تصویب اعتبارنامه دو سوم از مجموع نمایندگان، هیأت رئیسه موقت، انتخابات هیأت رئیسه دائم را برگزار می‌کند و به کارش پایان می‌دهد.^۵

۳- هیأت رئیسه دائم: ترکیب هیأت رئیسه دائم مجلس همانند هیأت رئیسه موقت است که برای مدت یک سال به وسیله نمایندگان انتخاب می‌شوند. انتخاب رئیس مجلس ممکن است در یک نوبت یا دو نوبت صورت گیرد؛ بدین صورت که اگر هیچ یک از نامزدها در دور اول نتوانند

۱- اصول ۶۵ و ۶۷.

۲- اصل ۶۶.

۳- هاشمی، همان، ج ۲، ص ۱۳۹ - ۱۴۰.

۴- مدنی، همان، ص ۱۷۹.

۵- هاشمی، همان، ص ۱۳۹ - ۱۳۴.

آرای اکثریت مطلق نمایندگان را به دست آورند، انتخابات به دور دوم کشیده می‌شود و در این مرحله، انتخاباتی مجدد میان دو نفری که در مرحله اول بیشترین رأی را کسب کرده‌اند، برگزار می‌شود و دارنده اکثریت آراء به عنوان رئیس مجلس شورای اسلامی انتخاب می‌شود. انتخاب دو نایب رئیس، سه کارپرداز و شش منشی به صورت جداگانه و در یک مرحله و با اکثریت نسبی صورت می‌گیرد.^۱ همه امور مجلس شورای اسلامی به وسیله هیأت رئیسه مجلس و زیر نظر رئیس مجلس اداره می‌شود.

ب - کمیسیون‌ها

برای بررسی، اصلاح و تکمیل لوایح دولت و طرح‌های قانونی که نمایندگان یا شورای عالی استان‌ها بر اساس اصول ۴۷ و ۱۰۲ قانون اساسی به مجلس ارائه می‌دهند و نیز به منظور تهیه طرح‌های لازم و انجام وظایف دیگری که طبق قانون بر عهده مجلس گذاشته شده است، ماده ۳۳ آیین‌نامه داخلی مجلس، کمیسیون‌هایی برای آن پیش‌بینی کرده است. به طور کلی، مجلس می‌تواند دو نوع کمیسیون دائم و موقت داشته باشد. بر اساس آیین‌نامه داخلی مجلس، شمار کمیسیون‌های دائم بر حسب وظایف وزارتخانه‌ها و نهادهای رسمی کشور است. افزون بر این، کمیسیون‌های اصول ۷۶ و ۹۰ قانون اساسی، کمیسیون دیوان محاسبات و کمیسیون بودجه مجلس نیز جزو کمیسیون‌های دائم مجلس محسوب می‌شوند. وظیفه اصلی کمیسیون‌های دائم مجلس (به استثنای کمیسیون اصول ۷۶ و ۹۰) انجام امور مقدماتی مربوط به قانونگذاری است. همچنین، شمار اعضای کمیسیون‌های دائم مجلس متفاوت است و بسته به محدودیت و گسترش حیطه کار کمیسیون، از ۷ تا ۳۱ نفر است. به طور مثال، اعضای کمیسیون اصل ۹۰ قانون اساسی، بین ۱۵ تا ۳۱ نفر است که در ماده ۴۳ آیین‌نامه داخلی مجلس به آن اشاره شده است.^۲

کمیسیون موقت که به آن کمیسیون ویژه یا خاص نیز می‌گویند، برای رسیدگی به مسائل مهم و استثنایی که ممکن است در کشور پیش آید، با پیشنهاد حداقل پانزده نفر از نمایندگان و با تصویب مجلس تشکیل می‌شود. اعضای این گونه کمیسیون‌ها، که از پنج تا یازده نفرند، در جلسه علنی مجلس و با رأی مخفی و با اکثریت نسبی برگزیده خواهند شد. این کمیسیون پس از اتمام مأموریتش، منحل می‌شود.^۳

۲- محمد هاشمی، همان، ص ۱۴۵-۱۴۶.

۱- هاشمی، همان، ص ۱۴۰-۱۴۱.

۳- مدنی، همان، ص ۱۸۲.

ج - جلسات عمومی مجلس شورای اسلامی

طبق اصل ۶۵ قانون اساسی، جلسات مجلس شورای اسلامی با حضور دو سوّم نمایندگان رسمیت می‌یابد. تصویب طرح‌های قانونی، که به وسیله نمایندگان یا شورای عالی استان‌ها، ارائه می‌شود و لوایحی که از طریق هیأت دولت به مجلس پیشنهاد می‌شود، پس از رسمیت یافتن مجلس بر اساس آیین‌نامه داخلی مجلس انجام می‌گیرد، مگر در مواردی که نصاب مشخصی برای تصویب آن تعیین شده باشد. همچنین، طبق اصل ۶۹ قانون اساسی، مذاکرات مجلس شورای اسلامی باید علنی باشد و گزارش کامل آن از طریق رادیو و روزنامه‌های رسمی کشور برای اطلاع مردم منتشر شود. اما در شرایط اضطراری و در صورتی که امنیت کشور ایجاب کند، با تقاضای رئیس جمهور یا یکی از وزیران و یا ده نفر از نمایندگان مجلس، جلسه غیر علنی تشکیل می‌شود.

نماینده‌گی

نماینده‌گی منصبی است که از طریق انتخابات و رأی مردم فعلیت می‌یابد و دارای ویژگی‌های زیر است: اوّل اینکه مقامی ملی است؛ نمایندگان مجلس هر یک منتخب حوزه انتخابیه معینی هستند، اما نماینده‌گی آنان عام و از سوی همه ملت است؛ چون بر اساس اصل ۶۷ قانون اساسی، نمایندگان به گونه‌ای سوگند یاد می‌کنند که به معنای نماینده‌گی از طرف همه مردم کشور است نه حوزه انتخابیه‌ای خاص. البته این به معنای نفی ارتباط نمایندگان با مردم حوزه انتخابیه خود نیست.^۱ دوم اینکه نماینده‌گی، امری کلی است و نمایندگان هم در حدود اختیاراتی که به گونه فردی به آنها داده شده است و هم در حدود وظایف و اختیاراتشان به گونه گروهی تحت عنوان مجلس شورای اسلامی به وظایف خود عمل می‌کنند.

سوّم اینکه نماینده‌گی غیر قابل عزل است؛ یعنی انتخاب‌کنندگان (بر خلاف وکالت در حقوق خصوصی)، نمی‌توانند هر وقت لازم بدانند، نماینده خود را عزل کنند، و نماینده می‌تواند تا پایان دوره نماینده‌گی خود، بدون اجبار برای پاسخگویی به موکلین به طور مستقل مشغول انجام وظیفه شود.^۲ دیگر اینکه مقام نماینده‌گی دارای دو ویژگی زیر است: اوّل اینکه قائم به شخص است؛ یعنی این مقام به هیچ عنوان قابل واگذاری به دیگری نیست و نماینده منتخب مردم نمی‌تواند مقام خود را به دیگری واگذار کند.^۳ بند اوّل اصل ۸۵ قانون اساسی به صراحت به این موضوع اشاره کرده است.

۱- هاشمی، همان، ص ۱۶۲ و اصل ۶۷ قانون اساسی. ۲- همان، ص ۱۶۲-۱۶۳.

۳- هاشمی، همان، ص ۱۵۳.

دوم اینکه مقام نمایندگی مشارکتی است نه شخصی و مستقل؛ یعنی نمایندگان به صورت مشترک در تصمیم‌گیری‌های مجلس شرکت می‌کنند و مصوبات با رأی اکثریت به تصویب می‌رسد و به نام مجلس اعتبار و شایستگی اجرا می‌یابد.^۱

آزادی اظهار و نظر و رأی

نمایندگان مجلس شورای اسلامی از نظر موقعیت شخصی، همانند دیگر مردم دارای حقوق و تکالیف برابرند، البته برای اینکه بدون دغدغه از تعرض، مشغول ایفای وظیفه خطیر نمایندگی خود شوند آزادی اظهار نظر و رأی به آنها داده شده است.

اصل ۸۶ قانون اساسی در این باره می‌گوید:

نمایندگان مجلس در ایفای وظایف نمایندگی در اظهار نظر و رأی خود کاملاً آزادند و نمی‌توان آنها را به سبب نظراتی که در مجلس اظهار کرده‌اند یا آرائی که در مقام ایفای وظایف نمایندگی خود داده‌اند، تعقیب یا توقیف کرد.

سؤالی که در اینجا مطرح است این است که اگر نماینده‌ای مرتکب جرمی شد، آیا بر اساس اصل ۸۶ قانون اساسی، مصون از پیگیری قضائی است؟ رئیس قوه قضائیه، آیت‌الله هاشمی شاهرودی در جواب خبرنگاران در این مورد می‌گوید:

مصونیت مطرح شده در اصل ۸۶ قانون اساسی از حیث اینکه مصونیت قضائی یا شغلی است، معلوم نیست و با توجه به اینکه در این باره فقط نظر تفسیری شورای نگهبان قابل قبول است لذا تا زمانی که شورای نگهبان نظر تفسیری نداده باشد، قضات از برداشت و فهم خودشان از قوانین اساسی و عادی استفاده می‌کنند و حکم قضائی صادر می‌کنند... اگر مطلبی عنوان جرم بر آن بار شود مانند توهین به مسؤولی، این مسئله نمی‌تواند در چارچوب وظایف نمایندگی قرار گیرد. و به هیچ وجه در قوانین جزائی مصوب، مصونیت شغلی، مانع اجرای وظیفه قانونی قاضی نمی‌شود.^۲

واقعیت این است که نه تنها به نمایندگان بلکه به هیچ یک از مسؤولان نظام اعم از رهبر، رئیس جمهور، وزیران و دیگر اعضای بلندپایه کشور، مصونیت قضائی داده نشده است.

به همین دلیل، توهین، اهانت، هتک حرمت به هر یک از افراد حقیقی و حقوقی و از طرف هر کس قابل پیگیری و مجازات است.^۱

وظایف و اختیارات مجلس شورای اسلامی

مهم‌ترین بحث دربارهٔ مجلس شورای اسلامی، مربوط به حدود وظایف و اختیارات و یا به تعبیری دیگر، صلاحیت‌های این نهاد مردمی است؛ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، به مجلس شورای اسلامی وظایف و اختیاراتی واگذار کرده است که در اینجا به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود.

۱- وضع و تفسیر قوانین عادی:

قانونگذاری در نظام جمهوری اسلامی ایران جز در مواردی اندک که مجمع تشخیص مصلحت نظام وضع می‌کند، حق انحصاری مجلس شورای اسلامی است. در قانون اساسی اصل ۷۱ آمده است: مجلس در عموم مسائل در حدود مقرر در قانون اساسی می‌تواند قانون وضع کند. پس، مهم‌ترین وظیفه و اختیار مجلس، تصویب قوانین عادی برای ادارهٔ کشور در تمام شئون آن است. افزون بر قانونگذاری، شرح و تفسیر قوانین عادی نیز از جمله وظایف مجلس شورای اسلامی است.

در اصل ۷۳ آمده است:

شرح و تفسیر قوانین عادی در صلاحیت مجلس شورای اسلامی است.

۲- نظارت و ارزیابی

ارزیابی و نظارت بر امور کشور یکی دیگر از وظایف عمدهٔ مجلس شورای اسلامی است. این‌گونه نظارت از یک طرف بیان‌کنندهٔ رابطه این قوه با قوه مجریه و از طرف دیگر، از نمودهای آشکار اعمال حاکمیت مردم در نظام جمهوری اسلامی ایران است. این‌گونه نظارت به دو صورت زیر انجام می‌شود:

۱- ۲- نظارت استطلاعی: نظارت استطلاعی بدین معنا است که نمایندگان مردم در مجلس حق دارند از چگونگی روند کار نهادهای اجرایی و قضائی اطلاع داشته باشند. این آگاهی توسط

۱- در اطلاعیه رسمی دادگستری کل استان تهران به جرائم نماینده همدان و برخی دیگر از نمایندگان که به احکامی محکوم شده‌اند، اشاره شده است. رجوع کنید به روزنامه آفرینش شنبه ۸/۱۰/۸۰، ص ۲، شماره ۱۲۴۶.

اطلاعات مردمی، تذکر، سؤال و تحقیق و تفحص به دست می‌آید که در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران پیش‌بینی شده است.

مجلس حق تحقیق و تفحص در تمام امور کشور، حتی نهادهای زیر نظر رهبری به استثنای نیروهای مسلح را دارد. در اصل ۷۸ در این مورد آمده است:

مجلس شورای اسلامی حق تحقیق و تفحص در تمام امور کشور را دارد.

۳ - نظارت استصوابی:

نظارت استصوابی - که یک اصطلاح فقهی است - در مقابل نظارت استطلاعی به کار می‌رود. نظارت استصوابی، یعنی اینکه برخی اعمال حقوقی زیر نظر مستقیم و با تصویب و صلاحدید ناظر انجام می‌گیرد و بدون موافقت ناظر اعتبار قانونی ندارد. این موارد عبارتند از:

اول - نظارت تأسیسی: یک نوع نظارت استصوابی مجلس شورای اسلامی بر قوه مجریه، نظارت تأسیسی بر شروع کار دولت است؛ بدین معنا که رئیس جمهور پس از انتخاب وزیران و پیش از هرگونه اقدامی باید برای تک‌تک آنان رأی اعتماد مجلس را به دست آورد. به عبارت دیگر، نمایندگان مجلس باید بر تشکیل دولت نظارت داشته باشند و با توجه به برنامه‌های هر یک از افراد معرفی شده، شایستگی‌های اخلاقی، عملی و تجربی و صلاحیتهای علمی به آنان رأی مثبت یا منفی بدهند.

دوم - نظارت سیاسی: مجلس همواره رفتار و کردار سیاسی اعضای قوه مجریه را زیر نظر دارد. این نوع نظارت ناشی از مسئولیت رئیس جمهور، هیأت وزیران و یا هر یک از وزیران به طور جداگانه در برابر مجلس است که در اصول ۱۲۲، ۱۳۴ و ۱۳۷ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به آن اشاره شده است.

سوم - نظارت مالی: نظارت مالی مجلس بر قوه مجریه به دو شکل صورت می‌گیرد: اول، تصویب بودجه که بر اساس اصل ۵۲ قانون اساسی انجام می‌شود. به موجب این اصل، بودجه سالانه کشور پس از تهیه و تصویب در هیأت دولت، برای تصویب نهایی به مجلس فرستاده می‌شود. دوم، نظارت بر اجرای دقیق بودجه سالانه که از طریق دیوان محاسبات انجام می‌شود. به موجب اصول ۵۴ و ۵۵ قانون اساسی، دیوان محاسبات کشور زیر نظر مستقیم مجلس شورای اسلامی تشکیل می‌گردد. این دیوان بر همه حسابهای وزارتخانه‌ها، مؤسسه‌ها، شرکت‌های

دولتی و دیگر دستگاه‌ها، که از بودجه کشور استفاده می‌کنند، رسیدگی می‌کند تا هیچ هزینه‌ای از اعتبارات مصوّب تجاوز نکند و هر بودجه‌ای در محل خود به مصرف رسد.

دیوان محاسبات حسابها، اسناد و مدارک مربوطه را برابر قانون جمع آوری و گزارش تفریغ بودجه هر سال را به انضمام نظرات خود به مجلس شورای اسلامی تسلیم می‌نماید.

البته اصول ۵۴ و ۵۵ مذکور در مورد تصویب گزارش تفریغ بودجه ساکت است، اما این گزارش در حال حاضر به تصویب نمایندگان می‌رسد.

چهارم - موارد دیگر: علاوه بر موارد فوق، تمام عهدنامه‌ها، مقاوله‌نامه‌ها، قراردادهای و موافقت‌نامه‌های بین‌المللی^۱ اصلاحات جزئی مرزها،^۲ برقراری حکومت نظامی و محدودیت‌های زمان جنگ و شرایط اضطراری،^۳ دریافت و اعطای وام یا کمک‌های بدون عوض داخلی و خارجی از طرف دولت،^۴ استخدام کارشناسان خارجی در موارد ضروری،^۵ انتقال بناها و اموال دولتی که از نفایس ملی باشد؛^۶ و تصویب صلح دعاوی یا ارجاع آنها به داوری درباره اموال عمومی و دولتی در جایی که طرف دعا خارجی باشد و موارد مهم داخلی،^۷ باید به تصویب مجلس شورای ملی برسد.

از این رو، این موارد نیز جزو نظارت استصوابی مجلس می‌باشد.

۱- قانون اساسی، اصل، ۷۷.

۲- همان، اصل ۷۸.

۳- همان، اصل ۷۹.

۴- همان، اصل ۸۰.

۵- همان، اصل ۸۲.

۶- همان، اصل ۸۳.

۷- همان، اصل ۱۳۹.

درس پنجم شورای نگهبان

رکن دیگر قوه مقننه در نظام جمهوری اسلامی ایران، شورای نگهبان است. فلسفه وجودی شورای نگهبان، حفظ اسلامیت نظام و مغایر نبودن قوانین موضوعه بامقررات اسلامی و قانون اساسی است. از این رو، تدوین کنندگان قانون اساسی در اصل ۹۱، شورایی به این نام با ترکیب خاص، پیش‌بینی کرده‌اند که در این درس به آن اشاره خواهد شد.

شرایط و چگونگی انتخاب اعضا

بنابر اصل ۹۱ قانون اساسی، شورای نگهبان دارای دوازده نفر عضو است که شش نفر از آنان باید فقیه و شش نفر دیگر حقوقدان باشند. فقهای شورای نگهبان، که رهبر آنان را به مدت شش سال بر می‌گزیند باید فقیه، عادل و آگاه به مقتضیات زمان باشند.

شش نفر حقوقدانان در رشته‌های مختلف حقوقی باید مسلمان باشند. این شش نفر را مجلس شورای اسلامی از میان حقوقدانانی که رئیس قوه قضائیه به مجلس معرفی می‌کند، برای مدت شش سال انتخاب می‌کند. در نخستین دوره شورای نگهبان نیمی از اعضای هر گروه پس از سه سال به قید قرعه تغییر یافتند که در اصل ۹۲ قانون اساسی بدان اشاره شده است.^۱

بر اساس آیین‌نامه داخلی شورای نگهبان، شورا برای اداره جلسات خود دارای یک دبیر، یک قائم مقام و یک سخنگو است که از میان اعضای آن برای مدت یک سال انتخاب می‌شوند. جلسات عادی شورا، هفته‌ای سه جلسه است که با حضور $\frac{3}{4}$ اعضا رسمیت می‌یابد و اخذ رأی نیز با حضور همین تعداد انجام می‌پذیرد. جلسات فوق‌العاده بر حسب ضرورت و بنابه تشخیص و تصمیم دبیر شورا یا تقاضای سه نفر از اعضا و یا در موارد لوایح و طرح‌های فوری مجلس شورای اسلامی خواهد بود.^۲

۲- هاشمی، همان، ص ۳۰۹-۳۱۰.

۱- مدنی، همان، ص ۲۱۷-۲۲۰.

حضور اعضای شورای نگهبان در مجلس به دو صورت اختیاری و الزامی است که در قانون اساسی پیش‌بینی شده است. بر اساس قسمت اول اصل ۹۷ قانون اساسی، اعضای شورای نگهبان به منظور انجام بهتر کار خود می‌توانند هنگام مذاکره درباره هر یک از لوایح و طرح‌های قانونی در مجلس حاضر شوند و مذاکرات را گوش دهند. این گونه حضور، اختیاری است و هیچ اجبار یا منعی در آن نیست. اما به موجب قسمت دوم اصل ۹۷، وقتی طرح یا لایحه‌ای فوری در دستور کار مجلس قرار گیرد، اعضای شورای نگهبان باید در جلسات مجلس حاضر شوند و نظر خود را اعلام کنند. کلمه «باید» در این بخش از قانون نشان‌دهنده حضور الزامی اعضای شورا در جلسات مجلس است. همچنین حضور اعضای شورای نگهبان در مجلس، هنگام سوگند رئیس جمهور الزامی است که در اصل ۱۲۱ قانون اساسی به آن اشاره شده است. مصوبات جلسات غیرعلنی مجلس در صورتی معتبر است که به تصویب شورای نگهبان برسد.

وظایف و اختیارات شورای نگهبان

شورای نگهبان دارای سه وظیفه مهم است: ۱- نظارت شرعی و قانونی بر قوانین و مقررات؛ ۲- تفسیر قانون اساسی؛ ۳- نظارت بر انتخابات و همه‌پرسی‌ها.

۱- نظارت بر قوانین و مقررات

وظیفه اصلی شورای نگهبان، پاسداری از احکام اسلام و قانون اساسی است که از طریق نظارت بر قوانین و مقررات انجام می‌شود. مستند قانونی این وظیفه، اصول ۴ و ۷۲ قانون اساسی است. این گونه نظارت به چند صورت انجام می‌گیرد:

۱- ۱- نظارت شرعی و قانونی بر مصوبات مجلس: در اصل ۷۲ قانون اساسی در این مورد آمده است:

مجلس شورای اسلامی نمی‌تواند قوانینی وضع کند که با اصول و احکام مذهب رسمی کشور یا قانون اساسی مغایرت داشته باشد. تشخیص این امر به ترتیبی که در اصل نود و ششم آمده بر عهده شورای نگهبان است.

از این رو، در اصل ۹۴ قانون اساسی آمده است که کلیه مصوبات مجلس شورای اسلامی باید به شورای نگهبان فرستاده شود و شورا حداکثر ظرف ده روز آنها را بررسی کند و چنانچه آنها را مغایر با موازین اسلام و قانون اساسی تشخیص داد، برای تجدید نظر و تأمین نظر شورا به مجلس

بازگرداند. در غیر این صورت، مصوبه مجلس قابل اجرا خواهد بود. ترتیب این کار هم در اصل ۹۶ قانون بدین صورت مشخص شده است که مغایر نبودن مصوبات مجلس شورای اسلامی با احکام اسلام با رأی اکثریت فقهای شورای نگهبان است، ولی تشخیص عدم تعارض قوانین مصوب مجلس با قانون اساسی بر عهده اکثریت همه اعضای شورا، یعنی مجموع فقها و حقوقدانان است. همچنین، در مواردی که برخی وظایف مجلس به دولت یا کمیسیون‌های مجلس واگذار شده است، باید مصوبات دولت یا کمیسیون‌های داخلی مجلس به شورای نگهبان فرستاده شوند تا مورد بررسی قرار گیرند.

۲- نظارت شرعی و قانونی بر قوانین و مقررات گذشته: یکی دیگر از وظایف و اختیارات شورای نگهبان در مورد «نظارت بر قوانین و مقررات» نظارت شرعی و قانونی بر قوانین گذشته است. هر چند بر این گونه نظارت در اصل چهارم قانون اساسی به طور صریح اشاره نشده است، ولی بر اساس تفسیر شورای نگهبان مبنی بر محدود نبودن نظارت شرعی و قانونی بر تصویب قوانین و مقرراتی که در اصول ۹۱ تا ۹۹ قانون اساسی به آنها اشاره شده است، شورای نگهبان می‌تواند قوانین قبلی را که مخالف شرع و قانون اساسی باشند، مورد بررسی قرار داده، ابطال کند یا برای تجدید نظر به مجلس شورای اسلامی یا مجریان آن اطلاع دهد.^۱

۳- نظارت شرعی و قانونی بر مقررات و مصوبات قوه مجریه: هیأت دولت یا کمیسیون‌های آن و همچنین هر یک از وزیران، در اجرای قوانین مصوب، حق وضع آیین نامه‌های اجرایی و یا صدور بخشنامه و تصویب نامه‌ها را دارند. اما بر اساس اصل ۱۳۸ قانون اساسی، مفاد این مقررات نباید با متن و روح قوانین مصوب مجلس ناسازگار باشد. این موارد پس از تصویب، هنگامی که برای اجرا ابلاغ می‌شود، همزمان باید به اطلاع رئیس مجلس شورای اسلامی نیز برسد تا در صورت مغایرت با قوانین مصوب مجلس، برای تجدید نظر به هیأت وزیران فرستاده شود. افزون بر این، چنین مصوباتی نباید با اصول و احکام مذهب رسمی کشور نیز مغایر باشند که تشخیص این امر با شورای نگهبان است.^۲ نتیجه‌ای که از اصول فوق به دست می‌آید، این است که هرگاه قوه مقننه بنا به دلایلی بخشی از وظایف خود را به قوه مجریه یا هر نهادی دیگر واگذار کند، مصوبات تفویضی نباید با قانون اساسی و شرع مقدس اسلام ناسازگار باشند. به همین منظور باید این گونه مصوبات پس از تصویب به مجلس شورای اسلامی و شورای نگهبان نیز فرستاده شوند.

۱- هاشمی، ص ۲۹۸-۳۰۰؛ نجفی اسفاد و فریده حسینی، ص ۲۳۹-۲۴۰.

۲- هاشمی، ص ۳۲۸-۳۳۰؛ قانون اساسی، اصل ۱۳۸ و ۸۵.

۲- تفسیر قانون اساسی

از ویژگی‌های مهم قانون، به ویژه قانون اساسی، روشن بودن و صراحت آن است تا مجریان توان اجرای آن را داشته باشند، اما با گذشت زمان و در حین اجرا، مسائل و مشکلاتی پیش می‌آید یا گاه برداشت‌ها و تفاسیر مختلفی از قانون اساسی روی می‌دهد که به مفسر رسمی نیازمند است. معمولاً در هنگام تصویب قانون اساسی، مرجع تفسیر نیز مشخص می‌شود. تدوین‌کنندگان قانون اساسی به این موضوع مهم توجه کرده و شورای نگهبان را مسئول این کار کرده‌اند.^۱ در اصل ۹۸ قانون اساسی در این باره به صراحت آمده است:

تفسیر قانون اساسی بر عهده شورای نگهبان است که باتصویب سه چهارم آنان انجام می‌شود. پس، تفسیر قانون اساسی بر عهده شورای نگهبان است و هیچ مرجع یا مسئول دیگری حق این کار را ندارد و هرگاه مقام یا مسئولی در اجرای قانون اساسی دچار ابهام شود، باید به طور رسمی از شورا درخواست تفسیر کند.

۳- نظارت بر انتخابات و همه‌پرسی‌ها

نظارت بر انتخابات (به جز انتخابات شورای شهر که زیر نظر مجلس شورای اسلامی است) و همه‌پرسی‌هایی که در جمهوری اسلامی ایران انجام می‌شود، بر عهده شورای نگهبان و جزو وظایف و اختیارات سه گانه این نهاد است. از آنجا که اجرای انتخابات و همه‌پرسی‌ها در نظام جمهوری اسلامی ایران، بر عهده قوه مجریه و زیر نظر مستقیم وزارت کشور است، این بیم همواره هست که مجری انتخابات از قدرت و نفوذ خود سود جوید و در نتایج و روند انتخابات اعمال نفوذ کند. از این رو، قانونگذار مسئول نظارت را مستقل از قوه مجریه قرار داده است. نظارت شورای نگهبان بر اجرای انتخابات، در واقع با هدف تضمین سلامت انتخابات و اطمینان به نتایج آن و نیز اعمال صحیح مشارکت مردم در امور سیاسی مقرر شده است. در اصل ۹۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در این باره آمده است:

شورای نگهبان نظارت بر انتخابات مجلس خبرگان رهبری، ریاست جمهوری، مجلس شورای اسلامی و مراجعه به آرای عمومی و همه‌پرسی را بر عهده دارد.

مسئله‌ای که از مدت‌هاست در محافل و مجامع سیاسی و حقوقی مطرح است، این است که منظور قانونگذار از این نظارت چیست. کدام معنا از نظارت در اینجا مورد نظر است؟

۱- مدنی، همان، ص ۲۲۹.

شورای نگهبان براساس اصل ۹۸ قانون اساسی، تفسیر خود را نسبت به نظارت در اصل ۹۹ به این صورت اعلام کرده است:

نظارت مذکور در اصل ۹۹ قانون اساسی استصوابی است و شامل تمام مراحل اجرایی انتخابات از جمله تأیید ورد صلاحیت کاندیدها می‌شود.^۱

بر این اساس، اولاً نظارت در اصل ۹۹، نظارتی عام و مطلق است که شامل همه مراحل انتخابات از ابتدا تا انتهای آن می‌شود و اختصاص به زمان برگزاری انتخابات ندارد بلکه شامل تعیین زمان برگزاری، ثبت نام نامزدها و تشخیص صلاحیت ورد و تأیید آنها و نیز انجام رأی‌گیری و تشخیص صحت و عدم صحت آن و اعلام صحت و ابطال آن در همه حوزه‌های انتخابیه می‌شود. ثانیاً استصوابی است. بدین معنا که مجری نمی‌تواند کاری را بدون نظر و اجازه و تصویب و صلاحدید ناظر انجام دهد و اگر کاری را بدون تصویب و صلاحدید ناظر انجام دهد، صحیح و نافذ نیست. بر این اساس، ناظر می‌تواند در مورد صلاحیت افراد و نیز صحت و سقم انتخابات نظر قطعی و نهایی را بدهد.^۲

علاوه بر این، تمام قوانین عادی که تا کنون درباره انتخابات مجلس خبرگان رهبری، ریاست جمهوری، مجلس شورای اسلامی و همه پرسیها در مجلس تصویب شده و به تأیید شورای نگهبان نیز رسیده، بر همین اساس بوده است.

۱- نظارت استصوابی، عباس نیکزاد، ۱۳۸۱، ص ۸
۲- همان، ص ۸ و ۹.

درس ششم قوة قضائیه

قوة قضائیه یکی از قوای سه گانه نظام جمهوری اسلامی ایران، و بر اساس بند اول اصل ۱۵۶ قانون اساسی، مستقل از دو قوة دیگر است. این قوة بر اساس قوانین و مقررات، رویه قضایی و عرف و عادات مسلم، به اختلافاتی که میان اشخاص یا افراد و دولت و یا سازمان های دولتی و غیر دولتی پیش می آید، رسیدگی می کند و با صدور حکم نهایی به اختلاف خاتمه می دهد.

استقلال قوة قضائیه از قوای دیگر از ویژگی های مهم این قوة است؛ زیرا قوة قضائیه داور حل اختلافات در کشور است و بی طرفی یکی از شرط های مهم داورى عادلانه است. تدوین کنندگان قانون اساسی بر این حقیقت ارج نهاده اند و برای حفظ استقلال این قوة تدابیری اندیشیده اند. به طور مثال، رئیس قوة قضائیه از طرف رهبر برای مدت پنج سال برگزیده می شود و از سؤال، استیضاح و رأی عدم اعتماد مجلس مصون است. امور اداری و استخدامی قوة قضائیه نیز مستقل است و پرونده های قضایی در قوة قضائیه مفتوح و مسدود می شوند و قاضی با استقلال کامل حکم صادر می کند.

وظایف قوة قضائیه

در اصل ۱۵۶ قانون اساسی در مورد وظایف قوة قضائیه آمده است:

قوة قضائیه قوه ای است مستقل که پشتیبان حقوق فردی و اجتماعی و مسؤول تحقق

بخشیدن به عدالت و عهده دار وظایف زیر است:

- ۱- رسیدگی و صدور حکم در مورد تظلمات، تعدیات، شکایات، حلّ و فصل دعاوی و رفع خصومات و اخذ تصمیم و اقدام لازم در آن قسمت از امور حسبیه که قانون معین می کند.
- ۲- احیای حقوق عامه و گسترش عدل و آزادی های مشروع.
- ۳- نظارت بر حسن اجرای قوانین.

- ۴- کشف جرم و تعقیب مجازات و تعزیر مجرمین و اجرای حدود و مقررات مدوّن جزائی اسلام.
- ۵- اقدام مناسب برای پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمین.
- قوة قضائیه برای انجام این وظایف مهم و خطیر نیازمند به سازمان و تشکیلاتی معین و مشخص است که در این قسمت بدان اشاره خواهد شد.

سازمان و تشکیلات قوة قضائیه

۱- رئیس قوة قضائیه

پیش از بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ ه. ش. قوة قضائیه به صورت شورایی اداره می شد. اما پس از گذشت قریب به ده سال به نظر رسید که مشکلاتی در اداره امور این قوة پیش آمده است؛ بدین معنا که شورای عالی قضائی به دلیل تعدّد آراء و نظریه ها به درستی توان انجام وظایف خود را ندارد. به همین دلیل یکی از موارد مهم بازنگری رفع این نقیصه و تمرکز مدیریت قوة قضائیه بود. در اصل ۱۷۵ قانون اساسی پس از اصلاحات درباره مدیریت قوة قضائیه آمده است:

به منظور انجام مسؤولیتهای قوة قضائیه در کلیه امور قضائی و اداری و اجرائی، مقام رهبری یک نفر مجتهد عادل و آگاه به امور قضائی و مدیر و مدبر را برای مدت پنج سال به عنوان رئیس قوة قضائیه تعیین می نماید که عالی ترین مقام قوة قضائیه است.

بنابراین اصل، اولاً مدیریت در قوة قضائیه متمرکز شده و به یک نفر واگذار گردیده است. ثانیاً کلیه مسؤولیتهای امور قضایی، اجرایی و اداری به رئیس قوة قضائیه واگذار شده است. ثالثاً شرایط و مدت مسؤولیت رئیس قوة و مرجع انتخابش مشخص شده است، رابعاً تصریح شده که رئیس قوة قضائیه عالی ترین مقام قضایی در کشور است.

-وظایف رئیس قوة قضائیه

- قانون اساسی در اصل ۱۵۸ وظایف رئیس قوة قضائیه را به شرح زیر اعلام کرده است:
- ۱- ایجاد تشکیلات لازم در دادگستری به تناسب مسؤولیتهای اصل یکصد و پنجاه و ششم.
  - ۲- تهیه لوایح قضایی متناسب با جمهوری اسلامی ایران.
  - ۳- استخدام قضات عادل و شایسته و عزل و نصب آنها و تغییر محلّ مأموریت و تعیین مشاغل و ترفیع آنان و مانند اینها از امور اداری طبق قانون.

۲- وزارت دادگستری

از بخش های قوة قضائیه، وزارت دادگستری و در رأس آن وزیر دادگستری است. بنابر اصل ۱۶۰

قانون اساسی، وزیر دادگستری مسؤولیت کلیه مسائل مربوط به روابط قوه قضائیه با قوه مجریه و قوه مقننه را بر عهده دارد. وزیر دادگستری با هماهنگی رئیس قوه قضائیه و رئیس جمهور انتخاب می شود؛ بدین صورت که رئیس جمهور باید از میان افراد معرفی شده توسط رئیس قوه قضائیه، یک نفر را به عنوان وزیر دادگستری معرفی کند. رئیس قوه قضائیه می تواند برخی اختیارات خود - مانند اختیارات تام مالی، اداری و استخدامی قضات - را به وزیر دادگستری واگذارد. در این صورت، وظایف و اختیارات وزیر دادگستری همانند دیگر وزیران خواهد بود که در قوانین به عنوان عالی ترین مقام اجرایی پیش بینی شده است.

۳ - دیوان عالی کشور

در اصل ۱۶۱ قانون اساسی درباره دیوان عالی کشور آمده است:

دیوان عالی کشور به منظور نظارت بر اجرای صحیح قوانین در محاکم، و ایجاد وحدت رویه قضائی و انجام مسؤولیت هایی که طبق قانون به آن محول می شود، بر اساس ضوابطی که رئیس قوه قضائیه تعیین می کند، تشکیل می گردد.

بنابراین اصل، مهم ترین وظایف دیوان عالی کشور به شرح زیر است:

اول - نظارت بر اجرای صحیح قوانین در محاکم: دیوان عالی کشور در حقیقت دادگاهی عالی است که بر دادگاه های دیگر نظارت دارد و هرگاه آرای محاکم را مخالف با قانون بداند یا استنباط آنان از قانون را نادرست تشخیص دهد، ضمن ابطال حکم، دستور تجدید نظر می دهد، و در صورتی که قاضی پرونده به علت سهل انگاری یا از روی عمد رأی نادرستی صادر کند، وی را به دادگاه انتظامی قضات معرفی می کند.^۱

دوم - ایجاد وحدت رویه قضائی: برای جلوگیری از برداشت های مختلف از قانون و اتخاذ شیوه های متفاوت، در موارد مشابه، دیوان عالی کشور، رویه ای واحد اتخاذ و اعلام می کند. پیروی از این رأی و نظر دیوان عالی، برای کلیه دادگاه ها لازم است.^۲

۳ - انجام مسؤولیت هایی که طبق قانون به این دیوان محول می شود: از جمله این مسؤولیت ها، رسیدگی به تخلف رئیس جمهور از وظایف قانونی خود و نیز مشورت با رئیس قوه قضائیه در خصوص نقل و انتقال دوره ای قضات است که در اصول ۱۱۰ و ۱۶۴ قانون اساسی به آنها اشاره شده است.

۱ - محمد هاشمی، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، ج ۲، ص ۵۱۱.

۲ - همان، ص ۵۱۲.

در کنار دیوان عالی کشور، دادسرای دیوان عالی کشور قرار دارد که به عنوان بازوی اجرایی عمل می‌کند و در رأس آن دادستان کل کشور قرار دارد. به موجب اصل ۱۶۲ قانون اساسی، رئیس دیوان عالی کشور و دادستان کل کشور باید مجتهد، عادل و آگاه به امور قضایی باشند و رئیس قوه قضائیه، با مشورت قضات دیوان عالی، آنها را برای مدت پنج سال به این سمت منصوب می‌کند.

۴ - دیوان عدالت اداری

از سازمان‌های زیرمجموعه قوه قضائیه، دیوان عدالت اداری است. قانون اساسی به موجب اصل ۱۷۳ به رئیس قوه قضائیه اجازه داده است که برای احقاق حقوق مردم و رسیدگی به شکایتهای آنان از مأموران یا واحدها و یا آیین‌نامه‌های دولتی، دیوان عدالت اداری را تأسیس کند. در واقع هر یک از نهادهای قوه قضائیه، که زیر نظر رئیس قوه قضائیه به انجام وظیفه می‌پردازد، یکی از وظایف آن را انجام می‌دهد که دیوان عدالت اداری نیز یکی از آن نهادها است.

۵ - سازمان بازرسی کل کشور

از وظایف اصلی و مهم قوه قضائیه، نظارت بر حسن اجرای قوانین است که در بند ۳ از اصل ۱۵۶ قانون اساسی به آن اشاره شده است. نظارت بر حسن اجرای قوانین در دادگاهها بر عهده دیوان عالی کشور است که طبق اصل ۱۶۱ به آن عمل می‌کند، اما نظارت بر ادارات و سازمان‌های غیر قضایی بر عهده سازمان بازرسی کل کشور است. در اصل ۱۷۴ قانون اساسی آمده است: بر اساس حق نظارت قوه قضائیه نسبت به حسن جریان امور و اجرای صحیح قوانین در دستگاه‌های اداری، سازمانی به نام «سازمان بازرسی کل کشور» زیر نظر رئیس قوه قضائیه تشکیل می‌شود. حدود اختیارات و وظایف این سازمان را قانون تعیین می‌کند.

۶ - دادگاهها

با توجه به این که دادخواهی حق مسلم هر فرد است و هر کس می‌تواند برای دادخواهی به دادگاه‌های صالح رجوع کند، قوه قضائیه مکلف است برای تأمین عدالت و پشتیبانی از حقوق فردی و اجتماعی مردم، ساز و کار و زمینه لازم را پدید آورد. بدین منظور، به طور کلی سه نوع دادگاه در قوه قضائیه پیش‌بینی شده است که در این جا بدان‌ها اشاره می‌شود.

۱- ۶- دادگاه‌های عمومی: بر اساس قانون تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب، که در تاریخ ۱۳۷۳/۴/۱۵ ه. ش. به تصویب رسید، برای رسیدگی و حل و فصل کلیه دعاوی و مراجعه مستقیم

به قاضی و ایجاد مرجع قضائی واحد، دادگاه‌هایی با صلاحیت عام تشکیل می‌شوند که تعیین قلمرو محلی و شمار شعبه‌های این دادگاه‌ها به تشخیص رئیس قوه قضائیه است. (ماده ۱ و ۲) بر اساس ماده ۳ این قانون، با تشکیل دادگاه‌های عمومی در هر حوزه قضائی، رسیدگی به کلیه امور مدنی، جزائی و امور حسبه، با لحاظ قلمرو محلی، با دادگاه‌های مزبور خواهد بود. البته قاضی دادگاه‌های عمومی در دعاوی مربوط به ازدواج و طلاق باید اجازه مخصوص از رئیس قوه قضائیه داشته باشد.

۲-۶- دادگاه‌های انقلاب: بر اساس قانون تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب، در مرکز استان‌ها و مناطقی که رئیس قوه قضائیه تشخیص دهد، دادگاه‌های انقلاب تحت ریاست اداری و نظارت حوزه قضائی تشکیل می‌گردند و به جرم‌هایی از قبیل توطئه علیه نظام، اقدام مسلحانه و ترور، جاسوسی به نفع بیگانگان، توهین به مقام معظم رهبری، محاربه و فساد در زمین، قاچاق مواد مخدر و دعاوی مربوط به اصل ۴۹ قانون اساسی رسیدگی و حکم لازم را صادر می‌کنند.

۳-۶- دادگاه‌های اختصاصی: عبارت دادگاه‌های اختصاصی یا ویژه، در مقابل دادگاه‌های عمومی به کار برده می‌شود. این دادگاه‌ها، از نهادهایی قضائی‌اند که صلاحیت آنها به اعتبار ویژگی جرم یا موضوع دعوا یا ویژگی مجرم مشخص می‌شود. دادگاه‌های مذکور گاهی در زمان بروز تشنج‌ها و در حالات بحرانی تحت عناوین دادگاه‌های فوق‌العاده، ضد خرابکاری، انقلابی و... تشکیل می‌شوند که آن را می‌توان به اعتبار شرایط و اوضاع و احوال توجیه کرد. پس از اتمام حالات مذکور، این گونه دادگاه‌ها نیز به کار خود پایان می‌دهند.

در نظام جمهوری اسلامی ایران، دو نوع دادگاه اختصاصی یا ویژه پیش‌بینی شده است که عبارتند از: از دادگاه‌های نظامی و دادگاه ویژه روحانیت. دادگاه‌های نظامی به جرم‌های شغلی و خدمتی نظامیان رسیدگی و حکم صادر می‌کنند. این گونه دادگاه‌ها بر اساس اصل ۱۷۲ قانون اساسی تشکیل شده‌اند. طبق همین اصل، دادستانی و دادگاه‌های نظامی، بخشی از قوه قضائیه و مشمول اصول مربوط به این قوه هستند.^۱

یکی دیگر از دادگاه‌های اختصاصی، دادگاه ویژه روحانیت است. تأسیس این دادگاه بر اساس ماده یک قانون دادرها و دادگاه‌های ویژه روحانیت، با مقام ولایت است. علاوه بر این، دادستان ویژه روحانیت و حاکم شرع شعبه اول دادگاه نیز از سوی رهبری نصب می‌گردند. نصب و شروع به کار سایر قضات نیز بر حسب مورد، طبق نظر ایشان می‌باشد.^۲

۲- همان، ص ۶۱۱.

۱- هاشمی، همان، ص ۵۸۷-۵۸۹.

درس هفتم

حقوق و آزادی‌های اساسی مردم در قانون اساسی

یکی از بخش‌های مهم قانون اساسی هر کشوری، بخش حقوق و آزادی‌های اساسی مردم است، زیرا در این بخش است که اسب سرکش قدرت با لجام قانون محدود می‌شود و رابطه افراد با دولت مشخص می‌گردد. به همین دلیل، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران اصول متعددی را به حقوق و آزادی‌های فردی، اجتماعی، قضائی و امنیتی مردم اختصاص داده است که در این درس به آنها اشاره می‌شود.

۱ - حقوق و آزادی‌های فردی (شخصی)

۱ - ۱ - مصونیت از تعرض

در اصل ۲۲ قانون اساسی در این مورد آمده است:

حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز کند.

۱ - ۲ - مصونیت از تبعید:

یکی از انواع آزادی فردی در قانون اساسی، آزادی انتخاب محل اقامت است و هر کس حق دارد محل زندگی و اقامت خود را انتخاب کند یا از جایی که نمی‌خواهد زندگی کند، هجرت نماید. قانون اساسی هم به این امر مهم توجه کرده و در اصل ۳۳ درباره این گونه آزادی فردی آورده است:

هیچ کس را نمی‌توان از محل اقامت خود تبعید کرد یا از اقامت در محل مورد علاقه‌اش ممنوع یا به اقامت در محلی مجبور ساخت، مگر در مواردی که قانون مقرر می‌دارد.

۳- ۱- مصونیت از شکنجه:

از موارد ضدّ انسانی که در حال حاضر در دنیا رایج است، شکنجه و تحت فشار قرار دادن افراد برای گرفتن اقرار است. اصل ۳۸ قانون اساسی نه تنها این امر ضدّ بشری را ممنوع کرده بلکه آن را فاقد اعتبار دانسته و متخلف از این اصل را قابل مجازات می‌داند.

۴- ۱- مصونیت از هتک حرمت:

هیچ کس حقّ ندارد به فردی حتّی کسی که به حکم قانون دستگیر، زندانی یا تبعید شده، بی‌احترامی کند و حیثیت او را پایمال نماید. در اصل ۳۹ قانون اساسی در این مورد به صراحت آمده است: هتک حرمت و حیثیت کسی که به حکم قانون دستگیر، بازداشت، زندانی یا تبعید شده، به هر صورت که باشد ممنوع است و موجب مجازات است.

۵- ۱- مصونیت از توقیف غیر قانونی:

بر اساس اصل ۳۲ قانون اساسی: اولاً هیچ کس را نمی‌توان بازداشت کرد مگر با حکم و ترتیبی که در قانون مشخص شده است. ثانیاً در صورت بازداشت افراد، اتهام باید با ذکر دلیل بلافاصله به صورت کتبی به متّهم ابلاغ و تفهیم شود. ثالثاً حدّا کثر به مدت ۲۴ ساعت پرونده مقدماتی به مراجع صالحه قضایی ارسال و مقدمات محاکمه فرد فراهم گردد.

۶- ۱- مصونیت از افشای امور خصوصی:

از مواردی که به آن بسیار سفارش شده و مبانی فقهی نیز دارد، عدم افشای امور شخصی و خصوصی افراد است. به همین دلیل، قانونگذار نیز به این امور خصوصی افراد توجه نموده و بازرسی، ضبط و افشای آنها را ممنوع کرده است. در اصل ۲۵ قانون اساسی آمده است: بازرسی و نرساندن نامه‌ها، ضبط و فاش کردن مکالمات تلفنی، افشای مخابرات تلگرافی و تلکس، سانسور، عدم مخابره و نرساندن آن‌ها، استراق سمع و هرگونه تجسس ممنوع است مگر به حکم قانون.

۲- حقوق و آزادی‌های مدنی (اجتماعی)

۱- ۲- آزادی و حقّ داشتن شغل مناسب:

اشتغال هر فرد در نظام جمهوری اسلامی ایران از دو جهت مورد توجه اصل ۲۸ قانون اساسی قرار گرفته است. اول این که هر کس آزاد است و حق دارد هر نوع شغلی را که بدان مایل است انتخاب کند،

به شرط این که مخالف اسلام و مصالح عمومی و حقوق دیگران نباشد. دوم این که دولت موظف است با توجه به نیاز جامعه به مشاغل گوناگون، برای همه افراد، امکان اشتغال به کار و شرایط مساوی را فراهم کند. بعضی از موارد مخالف اسلام و مصالح عمومی در اصول ۴۶، ۴۷ و ۴۹ مشخص شده است. از این رو، اگر چنین مواردی سودآور نیز باشند، ممنوع است؛ مثل خرید و فروش مواد مخدر.

۲-۲-۲- حق داشتن مسکن:

در اصل ۳۱ قانون اساسی آمده است:

داشتن مسکن متناسب با نیاز، حق هر فرد و خانواده ایرانی است. دولت موظف است با رعایت اولویت برای آنها که نیازمندترند، به خصوص روستانشینان و کارگران، زمینه اجرای این اصل را فراهم کند.

نرخ رشد بالای جمعیت در ایران و مشکلات عدیده اقتصادی به خصوص تحمل خسارت فراوان ناشی از آسیب های جنگ تحمیلی باعث شده که این اصل به طور کامل اجرا نشود، اما تاکنون گام های ارزشمندی در این زمینه برداشته شده است. آنچه مسلم است، قانون اساسی داشتن مسکن متناسب با نیاز را حق هر ایرانی دانسته و دولت را موظف به تلاش در این زمینه کرده است.

۲-۳-۲- حق برخورداری از آموزش و پرورش و تربیت بدنی رایگان:

تحصیلات رایگان تا پایان دوره متوسطه، حق همه مردم ایران است. علاوه بر این، قانون اساسی دولت را موظف کرده است تا زمینه تحصیلات عالی را تا سرحد خودکفایی کشور به طور رایگان فراهم کند. در اصل ۳۰ آمده است:

دولت موظف است وسایل آموزش و پرورش رایگان را برای همه ملت تا پایان دوره متوسطه فراهم سازد و وسایل تحصیلات عالی را تا سرحد خودکفایی کشور به طور رایگان گسترش دهد.

قانونگذار به این امر اکتفا نکرده و حتی تربیت بدنی رایگان را برای همه مردم در نظر گرفته است و دولت را موظف به فراهم کردن زمینه آن نموده است.^۱

۲-۳-۴- حق برخورداری از تأمین اجتماعی:

افراد جامعه ممکن است بنا بر دلایلی توان تأمین زندگی و اداره اقتصادی خانواده خود را نداشته باشند. از این رو، قانون اساسی، برخورداری از تأمین اجتماعی از نظر بازنشستگی، بیکاری، پیری، از

۱- اصل ۳، بند ۳.

کارافتادگی، بی‌سرپرستی، در راه‌ماندگی، حوادث و سوانح، نیاز به خدمات بهداشتی و درمانی و مراقبت‌های پزشکی به صورت بیمه و غیره را حق همگانی مردم دانسته است. قانون اساسی در اصل ۲۹، دولت را مکلف می‌کند که طبق قوانین، از محل درآمدهای عمومی و درآمدهای حاصل از مشارکت مردم، خدمات و حمایت‌های مالی فوق‌رابطی یک‌یک افراد کشور تأمین کند.

۵- ۲- آزادی و حق برخورداری از کسب و کار و مالکیت مشروع:

قانون اساسی، نه همانند نظام مارکسیسم مالکیت را به طور کلی حذف و نادیده گرفته است و نه همانند نظام سرمایه‌داری غرب آن را بی‌قید و بند گذاشته است، بلکه بر اساس تعالیم حیات‌بخش اسلام، مالکیت خصوصی را به رسمیت شناخته است. اما ابزارها و راه‌هایی را نیز پیش‌بینی کرده که در صورت رعایت آنها، بی‌عدالتی و ثروت‌اندوزی‌های نامشروع و بی‌حد و حصر، مهار خواهد شد. اصل ۴۶ می‌گوید:

هر کس مالک حاصل کسب و کار مشروع خویش است و هیچ‌کس نمی‌تواند به عنوان مالکیت، نسبت به کسب و کار خود، امکان کسب و کار را از دیگری سلب کند.

در اصل ۴۷ آمده است:

مالکیت شخصی که از راه مشروع باشد محترم است. ضوابط آن را قانون معین می‌کند. بر اساس اصل ۴۹، مالکیت‌های نامشروع عبارتند از: ربا، غصب، رشوه، اختلاس، سرقت، قمار، سوء استفاده از موقوفات، سوء استفاده از مقاطعه‌کاری‌ها و معاملات دولتی، فروش زمین‌های موات و مباحات اصلی و دائر کردن اماکن فساد.

۳- حقوق و آزادی‌های قضائی

۱- ۳- حق دادخواهی:

دادخواهی یعنی این که اگر کسی مورد ظلم و تعدی واقع شد، حق و توان دادخواهی و مراجعه به مقام‌های صلاحیت‌دار قانونی را داشته باشد تا با استمداد از آنها، بتواند حقوق از دست رفته‌اش را استیفا کند و متجاوزان نیز به سزای اعمال خود برسند. این حق مسلم همه مردم ایران اعم از مسلمان و غیر مسلمان است. در اصل ۳۴ آمده است.

دادخواهی حق مسلم هر فرد ایرانی است و هر کس می‌تواند به‌منظور دادخواهی به دادگاه‌های صالح رجوع نماید.

۲-۳- حق انتخاب وکیل:

بسیاری از مردم به علت عدم آشنایی با قوانین قضائی توان احقاق حقوق خود را ندارند، از این رو، قانون اساسی به آنها اجازه داده است که برای دفاع از خود و حقوق خود، وکیل انتخاب کنند، و در صورت عدم توانایی، امکان تعیین آن برایشان فراهم گردد. در اصل ۳۵ آمده است:

در همه دادگاه‌ها، طرفین دعوی حق دارند برای خود وکیل انتخاب نمایند و اگر توانایی انتخاب وکیل را نداشته باشند باید برای آنها امکانات تعیین وکیل فراهم گردد.

۳-۳- اصل برائت:

فرض قانونگذار بر این است که هیچ کس را نمی‌توان مجرم دانست، مگر این که جرم او در دادگاه صالح، اثبات شود و تا زمانی که جرم متهم در دادگاه ثابت نشود، هیچ کس حق هتک حرمت و حیثیت او را ندارد. اصل ۳۷ قانون اساسی می‌گوید:

اصل، بر برائت است و هیچ کس از نظر قانون مجرم شناخته نمی‌شود، مگر این که جرم او در دادگاه صالح ثابت گردد.

۴-۳- اصل مستند بودن حکم قاضی:

قاضی نمی‌تواند حکم خود را بدون استناد صادر کند. تمام احکام دادگاه‌ها باید مستند به قانون و احکام شرع باشد، در غیر این صورت فاقد اعتبار قانونی و اجرایی است. در اصل ۱۶۶ آمده است:

احکام دادگاه‌ها باید مستند و مستدل به مواد قانونی و اصولی باشد که بر اساس آن حکم صادر شده است.

۵-۳- اصل جرم شناخته شدن عمل از نظر قانون:

هیچ فعل یا ترک فعلی جرم محسوب نمی‌شود مگر اینکه آن فعل یا ترک فعل بر اساس قانون جرم شناخته شود. از این رو، هیچ دادگاه یا قاضی ای حق صدور حکم یا اجرای مجازات برای انجام کاری که در قانون جرم شناخته نشده باشد، ندارد.

حکم به مجازات و اجرای آن باید تنها از طریق دادگاه صالح و به موجب قانون باشد.^۱

۶-۳- اصل عطف به ما سبق نشدن قوانین:

هرگاه فعل یا ترک فعلی به موجب قانونی جرم نباشد و یا در قانون از آن ذکر نشده باشد، نمی‌توان

۱- قانون اساسی، اصل ۳۶.

به موجب قانونی که پس از ارتکاب چنین اعمالی، تصویب می‌شود، افراد را محاکمه و مجازات کرد. به همین دلیل در اصل ۱۶۹ قانون اساسی آمده است:

هیچ فعل یا ترک فعلی به استناد قانونی که بعد از آن وضع شده است، جرم محسوب نمی‌شود.

۷-۳- اصل علنی بودن محاکمات:

به موجب اصل ۱۶۵ قانون اساسی، محاکمات در دادگاه باید به صورت علنی انجام شود و حضور افراد در دادگاه هم بلامانع است، مگر این‌که قاضی تشخیص دهد که علنی بودن دادگاه منافای عفت عمومی یا نظم عمومی است، یا اینکه طرفین دعوا بنا به دلایلی تقاضا کنند که دادگاه به صورت غیر علنی باشد.

۴- آزادی‌های اساسی مردم

از واژه آزادی تعریف و تفسیرهای متفاوتی ارائه شده، اما شاید بتوان گفت که در میان تمام کلمه‌ها و واژه‌ها، هیچ واژه‌ای به اندازه آزادی نزد مردم محبوب نیست؛ زیرا تاریخ بشر آکنده از ظلم و جور و استبداد بوده است. در این قسمت از درس به موارد مهم آزادی در قانون اساسی اشاره خواهد شد.

۱- ۴- آزادی فردی:

آزادی فردی یعنی اینکه شخص در رفت و آمد، اقامت و ترک محل زندگی، پذیرش تابعیت کشور خود یا کشور دیگر و... آزاد باشد و از توقیف بدون دلیل مصون و محفوظ بماند. در اصل ۳۲ قانون اساسی آمده است:

هیچ کس را نمی‌توان دستگیر کرد مگر به حکم و ترتیبی که قانون معین می‌کند.

۲- ۴- آزادی فکر و عقیده:

آزادی اساسی دیگر مردم، که در واقع پس از آزادی فردی مهم‌ترین آزادی است، آزادی اندیشه و عقیده است. آزادی فکر، اندیشه و عقیده یعنی اینکه داشتن هرگونه فکر و عقیده آزاد است و کسی را نباید به صرف داشتن فکر و عقیده، تحت پیگرد قرار داد. اما بیان و اظهار عقیده در هر جامعه‌ای تابع قوانین و مقررات است. در اصل ۲۳ آمده است:

تفتیش عقاید ممنوع است و هیچ کس را نمی‌توان به صرف داشتن عقیده‌ای مورد تعرض و مؤاخذه قرار داد.

۳-۴- آزادی مطبوعات:

در حکومت اسلامی، همان طوری که اشخاص حقیقی در چارچوب قانون در بیان نظر و عقیده آزاد هستند، اشخاص حقوقی یعنی مطبوعات، نشریات، روزنامه‌ها و... نیز در بیان مطالب و عقاید خود کاملاً آزاد هستند مگر اینکه مطالبشان مغایر با اسلام و تهدید کننده امنیت ملی و حقوق فردی باشد. اصل ۲۴ قانون اساسی مبین چنین مطلبی است.

۴-۴- آزادی احزاب و گروه‌های سیاسی:

همان‌گونه که اظهار نظر و انتشار مطالب در چارچوب قانون، آزاد است، تشکیل احزاب، جمعیت‌ها و گروه‌های سیاسی و صنفی نیز آزاد و مجاز است، مگر آنکه اصول استقلال، آزادی، وحدت ملی و موازین اسلامی و اساس جمهوری اسلامی ایران را نقض کند.^۱

۵-۴- آزادی تشکیل اجتماعات و راهپیمایی‌ها:

یکی دیگر از آزادی‌های اساسی مردم، آزادی تشکیل اجتماعات و راهپیمایی‌ها است. آزادی اجتماعات هم مثل دیگر آزادی‌ها در حال حاضر در کشورهای مختلف پذیرفته شده است، به طوری که اشخاص می‌توانند با کسب اجازه، در محلّ معینی جمع شده درباره مسائل سیاسی، اجتماعی و... تبادل نظر نمایند. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز این امر پذیرفته شده و در اصل ۲۷ آمده است:

تشکیل اجتماعات و راهپیمایی‌ها بدون حمل سلاح، به شرط آنکه مخلّ به مبانی اسلام نباشد آزاد است.

پرسش

- ۱- حقوق و آزادی‌های فردی مردم در قانون اساسی را توضیح دهید.
- ۲- حقوق و آزادی‌های مدنی در قانون اساسی کدامند؟ نام ببرید.
- ۳- حقوق و آزادی‌های قضایی را نام برده و توضیح دهید.
- ۴- قلمرو آزادی مطبوعات را ذکر کنید.

درس هشتم

مردم‌سالاری دینی در جمهوری اسلامی ایران

بی‌شک یکی از مهم‌ترین و مردمی‌ترین انقلاب‌های جهان در طول تاریخ، انقلاب اسلامی ایران است. ویژگی خاص انقلاب اسلامی ایران، اسلامی بودن آن است. اسلامی بودن ماهیت نهضت و روند مبارزه مردم از ابتدا تا پیروزی به رهبری یک مرجع دینی در شعارهای مردم تبلور می‌یافت. از این رو، پس از پیروزی انقلاب، نظامی با عنوان «جمهوری اسلامی»، تشکیل شد. اساس و پایه این نظام، اسلام و مردم هستند؛ یعنی ماهیت نظام، اسلامی و شکل آن جمهوری است که از آن به «مردم‌سالاری دینی» تعبیر می‌شود. به عبارت دیگر، اراده و رأی مردم در چارچوب شرع مقدس معنا پیدا می‌کند نه خارج از آن. در این درس به بررسی این دو ویژگی نظام جمهوری اسلامی ایران می‌پردازیم.

۱ - اسلامی بودن نظام جمهوری اسلامی ایران

برای حفظ اسلامیّت نظام جمهوری اسلامی ایران و استمرار آن، قانونگذار تدابیری اندیشیده است که در اینجا به مهم‌ترین موارد آن اشاره خواهد شد.

۱ - ۱ - اسلامی بودن حکومت

اولین اصل قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران درباره نوع حکومت است: حکومت ایران، جمهوری اسلامی است که ملت ایران، بر اساس اعتقاد دیرینه‌اش به حکومت حق و عدل قرآن، در پی انقلاب اسلامی پیروزمند به رهبری مرجع عالیقدر تقلید آیت‌الله العظمی امام خمینی، در همه‌پرسی دهم و یازدهم فروردین ماه... به آن رأی مثبت داد. علاوه بر اینکه نوع حکومت در ایران جمهوری اسلامی است، اسلامی بودن نظام طبق اصل ۱۷۷ قانون اساسی جزو اصول و مبانی نظام و غیر قابل تغییر و بازنگری است.

۲- ۱- ولایت فقیه

بر اساس اصل پنجم قانون اساسی، در زمان غیبت امام زمان (عج) در نظام جمهوری اسلامی ایران، ولایت امر و امامت امت بر عهده فقیه عادل و با تقوا، آگاه به زمان، شجاع، مدیر و مدبر است. علاوه بر این، بر اساس اصل ۵۷ قانون اساسی، قوای حاکم در جمهوری اسلامی ایران - مجریه، مقننه و قضائیه - هم زیر نظر ولایت مطلقه فقیه می باشند؛ یعنی علاوه بر اینکه سازمانها و نهادهای نظامی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و مذهبی که به طور مستقیم زیر نظر ولایت فقیه می باشند، قوای مجریه، قضائیه و مقننه هم زیر نظر ایشان می باشند.

۳- ۱- شورای نگهبان

یکی دیگر از مهم ترین نهادهایی که در قانون اساسی برای تضمین اسلامی بودن نظام پیش بینی شده است، شورای نگهبان است. فلسفه وجودی فقهای شورای نگهبان بر اساس اصل ۴ قانون اساسی، جلوگیری از تصویب قوانین مغایر با شرع مقدس است. شش نفر از فقهای شورای نگهبان که توسط ولی فقیه برگزیده می شوند، موظف اند از وضع قوانین مخالف اسلام جلوگیری کنند. چون بر اساس اصل ۴ قانون اساسی هیچ قانونی نمی تواند برخلاف اسلام در ایران اجرا شود. چون قانونگذار متذکر شده که این اصل بر همه اصول قانون اساسی و قوانین و مقررات دیگر حاکم است و تشخیص این امر هم بر عهده فقهای شورای نگهبان است.

۴- ۱- اهداف نظام جمهوری اسلامی ایران

بدیهی است که هر نظامی دارای هدف یا هدف های گوناگونی است. در اصل دوم قانون اساسی، اهدافی برای نظام جمهوری اسلامی ایران در نظر گرفته شده است. در این اصل آمده است:

جمهوری اسلامی ایران، نظامی است بر پایه ایمان به:

- ۱- خدای یکتا (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) و اختصاص حاکمیت و تشریع به او و لزوم تسلیم در برابر امر او.
  - ۲- وحی الهی و نقش بنیادی آن در بیان قوانین.
  - ۳- معاد و نقش سازنده آن در سیر تکاملی انسان به سوی خدا.
  - ۴- عدل خدا در خلقت و تشریع.
  - ۵- امامت و رهبری مستمر و نقش اساسی آن در تداوم انقلاب اسلام.
  - ۶- کرامت و ارزش های والای انسان و آزادی توأم با مسؤولیت او در برابر خدا، که از راه:
- الف - اجتهاد مستمر فقهای جامع الشرایط بر اساس کتاب و سنت معصومین (ع)؛
- ب - استفاده از علوم و فنون و تجارب پیشرفته بشری و تلاش در پیشبرد آنها.

ج- نفی هرگونه ستمگری و ستم‌کشی، سلطه‌گری و سلطه‌پذیری.

د- قسط و عدل، استقلال سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و همبستگی ملی را تأمین می‌کند.

اصل سوم قانون اساسی، دولت جمهوری اسلامی ایران را موظف کرده است برای نیل به اهداف مذکور، همه امکانات خود را به کار برد.

علاوه بر این بسیاری از مسؤولان بلندپایه و ارشد نظام یا به صورت مستقیم توسط ولی فقیه تعیین می‌شوند، مانند فرماندهان ارشد نظامی و انتظامی و رئیس قوه قضائیه، یا پس از انتخاب مردم دوباره توسط ایشان تنفیذ یا تفویض اختیار می‌شوند مثل ریاست جمهوری.

۲ - مردمی بودن نظام

یکی دیگر از ویژگی‌های نظام جمهوری اسلامی ایران، مردمی بودن آن است. با توجه به عنوان نظام که «جمهوری اسلامی» است، خبرگان تدوین‌کننده قانون اساسی، تمام تلاش خود را به کار بردند تا ضمن حفظ اسلامی بودن نظام، مردمی بودن آن نیز تأمین شود. به همین دلیل، برای مردم از مرحله استقرار و رأی به خود نظام گرفته تا انتخاب مسؤولان، نقش‌های اساسی در نظر گرفته‌اند که در زیر به اختصار به آنها اشاره خواهد شد.

۱ - ۲ - همه‌پرسی نظام جمهوری اسلامی ایران

نقش و مشارکت مردم در پیروزی انقلاب اسلامی ایران بی‌نظیر بوده است. به عبارت دیگر، انقلاب اسلامی ایران یکی از مردمی‌ترین انقلاب‌های جهان در قرن بیستم بود. از این رو، نظر مردم در مورد نظامی که پس از انقلاب قرار بود تشکیل شود، لازم و ضروری بود. هر چند نوع نظام در شعارهای مردم در راهپیمایی‌های دوران مبارزه مشخص بود. با این حال، مدت کوتاهی پس از پیروزی انقلاب در تاریخ‌های دهم و یازدهم فروردین ۱۳۵۸ ه. ش، اولین نظرخواهی از مردم در مورد نوع نظام در ایران صورت گرفت که در نتیجه ۹۸/۲ درصد کل شرکت‌کنندگان در همه‌پرسی به نظام جمهوری اسلامی رأی مثبت دادند.^۱ و روز دوازدهم فروردین که نتیجه همه‌پرسی اعلام شد، به عنوان روز جمهوری اسلامی لقب گرفت.

۱- علی وفادار، حقوق اساسی و تحولات سیاسی، ص ۲۴۲-۲۴۳؛ قانون اساسی، اصل ۱.

۲-۲ - خبرگان بررسی نهایی قانون اساسی

پس از استقرار نظام جمهوری اسلامی در ایران، لازم بود هر چه زودتر قانون اساسی نیز به وسیله مرجع صلاحیتدار، تدوین و تصویب شده و به همه‌پرسی گذاشته شود. از این رو، شورای انقلاب، قانون انتخابات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی را در تیرماه ۱۳۵۸ ه. ش. تهیه و تصویب کرد که بر اساس آن ۷۳ نفر باید به عنوان نمایندگان مردم برای تدوین، بررسی و تصویب قانون اساسی انتخاب می‌شدند. انتخابات این مجلس در ۱۲ مرداد ۱۳۵۸ ه. ش. برگزار و مجلس خبرگان در تاریخ ۲۸ مرداد همان سال افتتاح گردید.^۱ بدین ترتیب در طی چند ماه، مردم برای دومین بار نقش خود را در تثبیت نظام ایفا نمودند.

۲-۳ - همه‌پرسی تصویب قانون اساسی

مجلس خبرگان با تشکیل کمیسیون‌ها و جلسات عمومی و چند ماه بررسی کارشناسانه، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران را در دوازده فصل و ۱۷۵ اصل تصویب کرد. این مصوبه در آذر ۱۳۵۸ ه. ش. همان سال به همه‌پرسی گذاشته شد که در نتیجه از میان ۱۵/۷۵۸/۹۵۶ نفر شرکت‌کننده، ۱۵/۶۸۰/۳۲۹ نفر به آن رأی مثبت دادند.^۲ بدین ترتیب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به تصویب مردم ایران رسید و از این تاریخ به اجرا گذاشته شد.

۲-۴ - نقش مردم در انتخاب مسؤولان نظام

الف - تعیین رهبر: اصل ۱۰۷ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران پس از رحلت حضرت امام خمینی (ره) که از طرف اکثریت قاطع مردم به مرجعیت و رهبری شناخته شده بود، تعیین رهبر را به عهده خبرگان منتخب مردم واگذار کرده است. خبرگان که دارای شرایط ویژه‌ای می‌باشند، از میان فقهای واجد شرایط اصول ۵ و ۱۰۹، یکی از آنان را که دارای بینش فقهی و سیاسی قوی‌تر باشد به عنوان رهبر انتخاب کرده و به مردم معرفی می‌کنند. رهبر منتخب خبرگان، ولایت امر و همه مسؤولیت‌های ناشی از آن را بر عهده خواهد داشت. پس رهبری به صورت غیر مستقیم توسط مردم انتخاب می‌شود. در واقع این مهم‌ترین نقشی است که در انتخاب مسؤولان نظام با واسطه به مردم واگذار شده است.

ب - انتخاب رئیس جمهور: رئیس جمهور که پس از مقام رهبری عالی‌ترین مقام رسمی کشور و مسؤول اجرای قانون اساسی است و ریاست قوه مجریه را بر عهده دارد، با رأی مخفی و مستقیم مردم و با اکثریت مطلق آرای شرکت‌کنندگان انتخاب می‌شود؛^۳ یعنی مردم باید به صورت

۱- همان، ص ۴۴۴-۴۴۵.

۲- علی وفادار، همان، ص ۴۴۳-۴۴۴.

۳- قانون اساسی، اصل ۱۱۴.

مستقیم پای صندوق‌های رأی حاضر شده و فرد مورد نظر خود را انتخاب کنند و هیچ کس یا نهاد دیگری نمی‌تواند به جای مردم، رئیس‌جمهور را انتخاب کند.

علاوه بر رئیس‌جمهور، وزران نیز به طور غیر مستقیم توسط مردم انتخاب می‌شوند. بدین صورت که بر اساس اصل ۱۳۳ قانون اساسی، تک تک وزرای انتخابی رئیس‌جمهور باید رأی اعتماد اکثریت مطلق نمایندگان مردم در مجلس را کسب کنند و رئیس‌جمهور هیچ فردی را نمی‌تواند بدون رأی اعتماد مجلس به عنوان وزیر به کارگمارد بلکه تنها می‌تواند بر اساس اصل ۱۳۵ قانون اساسی، حداکثر به مدت سه ماه شخصی را به عنوان سرپرست وزارتخانه‌ای که وزیر ندارد، منصوب کند. همچنین تا زمانی که وزرای انتخابی رئیس‌جمهور رأی اعتماد مجلس را کسب نکنند، هیأت دولت نمی‌تواند به طور رسمی و قانونی جلسه‌ای تشکیل دهد.

ج - انتخاب نمایندگان مجلس شورای اسلامی: مجلس شورای اسلامی، اصلی‌ترین رکن قانونگذاری و نظارتی در نظام جمهوری اسلامی ایران است. طبق اصل ۶۲ قانون اساسی، مجلس شورای اسلامی مرکب از نمایندگان ملت است که به طور مستقیم و با رأی مخفی آنان انتخاب می‌شوند. پس اعضای اصلی‌ترین رکن قانونگذاری و نظارتی کشور که توان تحقیق و تفحص در تمام امور کشور، حتی نهادهای زیر نظر رهبری به استثنای نیروهای مسلح را دارد، به طور مستقیم توسط مردم انتخاب می‌شوند.

د - انتخاب اعضای شوراهای اسلامی شهر: از مردمی‌ترین نهادهایی که در قانون اساسی برای اداره شهرها و روستاها، پیش‌بینی شده است، شورای شهرها و روستاها است. بر اساس اصل ۷۰ قانون اساسی، شوراهای اسلامی استان، شهرستان، شهر، بخش، روستا و نظایر اینها، تشکیل می‌شوند که از ارکان تصمیم‌گیری و اداره کشور می‌باشند. اعضای شوراهای اسلامی هم به صورت مستقیم و با رأی مردم انتخاب می‌شوند و بدین ترتیب نقش اساسی مردم در انتخاب بیشتر مسؤولان مد نظر قرار گرفته است تا شکل جمهوری بودن نظام حفظ و حراست شود.

پرسش

- ۱- منظور از جمهوری اسلامی چیست؟ توضیح دهید.
- ۲- برای حفظ اسلامیت نظام چه تدابیری اندیشیده شده است؟ سه مورد آن را نوشته و توضیح دهید.
- ۳- مردم در پیروزی انقلاب اسلامی و تثبیت نظام چه نقشی داشتند؟
- ۴- سه مورد از نقش مردم در انتخاب مسؤولان نظام را ذکر کنید.

فهرست منابع

- ۱- رفیعی، علی و دیگران، تشکیلات نظام جمهوری اسلامی ایران، اداره آموزش‌های عقیدتی سیاسی نمایندگی ولی فقیه در سپاه، تهران ۱۳۷۵.
- ۲- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اداره کل قوانین و مقررات کشور، تهران ۱۳۶۹.
- ۳- مدنی، جلال‌الدین، حقوق اساسی و نهادهای سیاسی جمهوری اسلامی ایران، نشر همراه، تهران، ۱۳۷۳.
- ۴- مدنی، جلال‌الدین، کلیات حقوق اساسی، انتشارات پایدار، تهران، ۱۳۷۶.
- ۵- نجفی اسفاد، مرتضی و محسنی، فرید، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، الهدی، تهران ۱۳۷۹.
- ۶- نیکزار، عباس، نظارت استصوابی، دفتر نظارت و بازرسی استان قم، قم، ۱۳۸۱.
- ۷- وفادار، علی، حقوق اساسی و تحولات سیاسی، انتشارات شروین، تهران، ۱۳۷۴.
- ۸- هاشمی، محمد، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۲ جلد، جلد ۲، دانشگاه شهید بهشتی، تهران ۱۳۷۲.